

Designing a Curriculum Model for Rational Education based on Ferdowsi's Shahnameh: Integrating Iranian-Islamic Wisdom & Contemporary Wisdom Theories

Mahdi Mazaheri*, Mohammad Najafi**, Mohsen Mohammadi Fesharaki***

* PhD student in Philosophy of Education, Department of Educational Sciences, Faculty of Psychology and Educational Sciences, University of Isfahan. Isfahan. Iran. Email: m.mazaheri@edu.ui.ac.ir
& Academic Member (Instructor), Department of Educational Sciences, PAYAME NOOR University, Tehran, Iran
Email: m.mazaheri@pnu.ac.ir

** Assistant Professor, Department of Educational Sciences, Faculty of Psychology and Educational Sciences, University of Isfahan, Isfahan, Iran (Corresponding author):. Email: mdnajafi@edu.ui.ac.ir

*** Associate Professor, Department of Persian Language and Literature, Faculty of Literature and Humanities, University of Isfahan, Isfahan, Iran. Email: m.mohammadi@litr.ui.ac.ir

Article Info

Abstract

Article type:
Research Article

Key words:
Rational
Education,
Curriculum
Design,
Shahnameh,
Wisdom, Tyler
Model,
Indigenous
Pedagogy.

Article history:
Received : 28 Jan 2026
Accepted : 14 March
2026

The present study aimed to design a curriculum model for rational education based on Ferdowsi's Shahnameh within the framework of Tyler's four-stage curriculum model. This qualitative research adopted a theory-based design approach. Data were collected through qualitative content analysis of 13 selected stories from the Shahnameh, organized using thematic analysis, from which the core theme of "wisdom" (Khrad) was extracted. These indigenous Iranian-Islamic concepts were then systematically integrated with contemporary psychological theories of wisdom—specifically Ardel's three-dimensional model and Sternberg's balance theory—and structured into a coherent curriculum framework. The study provides an indigenous solution whereby the final model clearly outlines educational objectives, content, teaching-learning strategies, and assessment methods across cognitive, affective, and conative domains. This model translates the epic's philosophical narratives into operational classroom activities, such as philosophical inquiry circles, role-playing, reflective writing, and social projects. The findings indicate that the Shahnameh offers a rich and indigenous framework for rational-ethical education. The proposed model provides curriculum specialists with a systematic and practical roadmap for fostering critical thinking, ethical reasoning, and practical wisdom in learners by integrating Iran's intellectual heritage with contemporary educational necessities.

Cite this Article:

Mazaheri, M., Najafi, M. & Mohammadi Fesharaki, M. (2026). Designing a curriculum model for rational education based on Ferdowsi's Shahnameh: Integrating Iranian-Islamic wisdom and contemporary wisdom theories. (e242995). *Theory and Practice in the Curriculum*, 13 (26), e242995 doi: 10.22034/cstp.2026.572160.1135

© 2016 by Iranian Curriculum Association Press Publisher:
Iranian Curriculum Association Press

Extended Abstract

Introduction

Purpose: This study aims to elucidate the components of rational education in Ferdowsi's Shahnameh and present an indigenous model to address the challenges of the contemporary educational system.

Methodology: Employing a qualitative approach with an analytical-descriptive-inferential method, this research utilized thematic analysis of the verses and narratives within the Shahnameh.

Findings: The findings indicate that "wisdom" (Kherad) in Ferdowsi's thought, as a divine endowment and the axis of education, possesses multiple, dynamic dimensions and manifests in three principal domains, detailed as follows:

In the Cognitive Domain:

Meaning-Making and Meaning-Creation: Wisdom perceives existence as purposeful, transforming humans from passive beings into active creators of meaning, offering a response to the crisis of nihilism.

Fundamental Questioning: With its focus on "questioning wisdom," the Shahnameh presents an indigenous model for replacing memorization-based approaches with rational inquiry.

Critical Thinking: Wisdom, as an analytical force, enables the discernment of truth from falsehood and the critique of blind adherence to authority.

In the Affective Domain:

Wise Imagination: The integration of artistic creativity and practical wisdom creates meaningful possible worlds, fostering ethical judgment and problem-solving.

Compassionate Thinking: Wisdom is interwoven with compassion and affection; true wisdom guides individuals toward responsibility and responsiveness to the suffering of others.

Transformative Suffering: Suffering is portrayed not as a calamity, but as a "dynamic meaning-making construct" that refines wisdom and strengthens resilience.

In the Practical/Behavioral Domain:

Courageous Living: Courage emerges as a rational-ethical virtue in its epic, rational, and ethical dimensions, serving as an antidote to "overprotective education."

Interaction with the Virtuous: Wisdom is polished through dialogue and companionship with the wise, replacing intellectual isolation with collective wisdom.

Joyful Living: Sustainable joy is a consequence of wisdom-seeking, meaning-making, and communal service, rather than an artificial or peripheral concern.

Conclusion: The integration of these components into a unified, holistic educational model provides a comprehensive response to the challenges facing Iran's educational system. By drawing on the cultural capital of the Shahnameh, this model proposes practical strategies such as: integrating Shahnameh

narratives into the curriculum, implementing philosophical inquiry circles, designing interdisciplinary art-ethics projects, and establishing student advisory councils. This research constitutes a foundational step towards the indigenization of the philosophy of education and the revitalization of the Iranian-Islamic intellectual heritage.

Keywords

Rational Education, Curriculum Design, Shahnameh, Wisdom, Tyler Model, Indigenous Pedagogy.

طراحی الگوی برنامه درسی تربیت عقلانی مبتنی بر شاهنامه فردوسی:

تلفیق خرد ایرانی اسلامی و نظریه‌های خرد معاصر

مهدی مظاهری*، محمد نجفی**، محسن محمدی فشارکی***

* دانشجوی دکتری فلسفه ی تعلیم و تربیت، گروه علوم تربیتی، دانشکده ی روان شناسی و علوم تربیتی دانشگاه اصفهان . اصفهان.

ایران. رایانامه : m.mazaheri@edu.ui.ac.ir

و عضو علمی (مربی)، گروه علوم تربیتی، دانشگاه پیام نور، تهران، ایران . رایانامه: m.mazaheri@pnu.ac.ir

** استادیار گروه علوم تربیتی، دانشکده ی روانشناسی و علوم تربیتی دانشگاه اصفهان، اصفهان، ایران (نویسنده مسئول):. رایانامه

mdnajafi@edu.ui.ac.ir

*** دانشیار گروه زبان و ادبیات فارسی، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه اصفهان، اصفهان، ایران. رایانامه:

m.mohammadi@ltr.ui.ac.ir

چکیده

اطلاعات مقاله

پژوهش حاضر باهدف طراحی الگوی برنامه درسی تربیت عقلانی مبتنی بر شاهنامه فردوسی و در چارچوب الگوی چهارمرحله‌ای تایلر انجام شده است. روش پژوهش کیفی و از نوع طراحی بر مبنای نظریه است. داده‌ها از طریق تحلیل محتوای کیفی ۱۳ داستان منتخب شاهنامه گردآوری و با روش تحلیل مضمون سازماندهی، و مضامین محوری «خرد» استخراج شدند. این مفاهیم بومی ایرانی-اسلامی، به‌صورت نظام‌مند با نظریه‌های روان‌شناختی معاصر خرد، به‌ویژه مدل سه‌بعدی آردلت و نظریه تعادلی استرنبرگ، تلفیق و در قالب یک چارچوب برنامه‌درسی منسجم سازماندهی شدند. این مطالعه راه‌حلی بوم‌بنیاد ارائه می‌دهد که در آن الگوی نهایی، اهداف آموزشی، محتوا، راهبردهای یاددهی-یادگیری و روش‌های ارزشیابی را در حیطه‌های شناختی، عاطفی و کنشی به‌طور مشخص تبیین می‌کند. این الگو روایت‌های حکمی حماسه را به فعالیت‌های عملیاتی کلاس درس — مانند حلقه‌های کندوکاو فلسفی، ایفای نقش، نگارش تأملی و پروژه‌های اجتماعی — تبدیل می‌کند. یافته نهایی نشان می‌دهد شاهنامه چارچوبی غنی و بومی برای تربیت عقلانی - اخلاقی فراهم می‌کند. الگوی پیشنهادی، نقشه‌ای نظام‌مند و عملیاتی در اختیار متخصصان برنامه‌ریزی درسی قرار می‌دهد تا با تلفیق میراث حکمی ایران و ضرورت‌های آموزشی معاصر، به پرورش تفکر انتقادی، استدلال اخلاقی و خرد عملی در فراگیران بپردازند.

نوع مقاله:

علمی-پژوهشی

واژگان کلیدی:

تربیت عقلانی، طراحی برنامه درسی، شاهنامه فردوسی، خرد، الگوی تایلر، آموزش بوم‌بنیاد

تاریخچه مقاله:

تاریخ دریافت: ۱۴۰۴/۱۱/۸

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۴/۱۲/۲۳

استناد به این مقاله:

مظاهری، مهدی، نجفی، محمد و محمدی فشارکی، محسن. (۱۴۰۴). طراحی الگوی برنامه درسی تربیت عقلانی مبتنی بر شاهنامه فردوسی: تلفیق خرد ایرانی اسلامی و نظریه‌های خرد معاصر. (e242995). نظریه و عمل در برنامه درسی؛ ۱۳(۲۶) e242995 doi: ۱۰.۲۲۰۳۴/cstp.2026.572160.1135

© انجمن مطالعات برنامه درسی ایران

ناشر: انجمن مطالعات برنامه درسی ایران

مقدمه

در دهه‌های اخیر، تحولات شتابان علمی، فناورانه و اجتماعی، توجه پژوهشگران تعلیم و تربیت را بیش از پیش به ضرورت تربیت نسلی برخوردار از خرد عملی، اخلاقی و بینش جلب کرده است. در جهانی که از یک سو قدرت شناختی و خلاقیت انسانی در قالب فناوری‌های نوظهور، هوش مصنوعی و شبکه‌های ارتباطی توسعه یافته و از سوی دیگر بحران‌های زیست محیطی، تعارضات فرهنگی و آشفتگی‌های روانی گسترش یافته‌اند، پرسش بنیادین «چگونه بهتر اندیشیدن و بهتر زیستن» بار دیگر در کانون نظریه‌پردازی‌های تربیتی قرار گرفته است. نظام‌های آموزشی برای پاسخ به چنین چالش‌هایی ناگزیرند از الگوهای برنامه درسی بهره ببرند تا بتوانند توان تفکر سنجش‌گرا، تصمیم‌گیری حکیمانه و زیست اخلاق‌مدار را در فراگیران تقویت کنند.

برنامه درسی، عنصر سازمان‌دهنده و محور اصلی در فرایند آموزش محسوب می‌شود که با ایجاد انسجام در فرایند یاددهی - یادگیری، بستری برای تحقق اهداف تربیتی فراهم می‌سازد (ملکی‌پور و منوچهرزاده، ۱۴۰۴، ۱۲۷). این عنصر کلیدی، دستیابی به سطوح عالی‌تر دانش و مهارت و به‌کارگیری روش‌های اثربخش برای پرورش جامع فراگیران را ممکن می‌سازد (مارتینز^۱ و همکاران، ۲۰۲۳). برنامه درسی، به‌عنوان رکن اساسی نظام آموزش، می‌بایست بر پایه مؤلفه‌های شش‌گانه کنجکاوی، خلاقیت، نقد، ارتباط، همکاری و شهروند محوری طراحی گردد تا قابلیت کاربرد در جامعه را دارا باشد (دانشی، صابر و حبیبی، ۱۴۰۳، ۱۵۳).

اسناد بالادستی از جمله سند تحول بنیادین بر پرورش انسان‌هایی خردمند، متفکر و مسئول تأکید دارند (ره‌نامه تربیت، ۱۳۸۶)، حال آنکه به اعتقاد برخی صاحب‌نظران وجود نوعی تعلیق، حصاربندی و بلاتکلیفی در اسناد بالادستی منتج به پرورش سوژه معلق در نظام آموزشی ما شده است (زارع، شمشیری، کریمی و شاهسنی، ۱۴۰۴، ۱۱). شواهد کمی نیز حاکی از وجود شکافی جدی بین آرمان‌های ترسیم‌شده و واقعیات میدان عمل آموزشی است. نتایج مطالعه بین‌المللی PISA 2018 نشان می‌دهد دانش‌آموزان ایرانی در حیطه سواد خواندن که مستقیماً با توانایی تحلیل، استدلال و تفکر انتقادی مرتبط است، با میانگین نمره ۳۸۴، در رده‌های پایین جدول بین ۷۹ کشور شرکت‌کننده قرار دارند و تنها حدود ۳۶٪ از آنان به سطوح دوم و سوم مهارتی (سطوحی که مستلزم استنباط، ارزیابی و تلفیق اطلاعات است) دست یافته‌اند، همچنین نتایج آزمون تیمز^۲ (۲۰۲۳) بیانگر آن است که ایران از میان ۶۴ کشور شرکت‌کننده، در جایگاه ۵۴ قرار دارد.

این شواهد کمی متقن، بیانگر یک «ضرورت فوری و بی‌پاسخ» است و آن این است که؛ نظام آموزشی ایران، در عمل، نتوانسته است رسالت پرورش شهروندان خردمند، نقد و عامل به اخلاقیات را که در اسناد بالادستی خود تصریح کرده است، محقق سازد. این شکاف، نه یک کاستی نظری بلکه یک آسیب راهبردی است که تهدیدی جدی برای توانایی نسل آینده در مواجهه با چالش‌های پیچیده فردی، اجتماعی و جهانی محسوب می‌شود. برنامه درسی آینه تمام‌نمای موفقیت و شکست، جهت‌دهنده نظام آموزشی و به تعبیر صاحب‌نظران از مهم‌ترین عناصر قلب نظام آموزشی و در بیشتر موارد جهت‌دهنده آن بوده و محمل مناسبی برای ارائه دانش، تغییر نگرش و آموزش مهارت‌هایی به دانش‌آموزان، بزرگسالان و تصمیم‌گیرندگان اولیه است (رشیدی مفرد، ناطقی و سیدی، ۱۴۰۲: ۱۶۵). از این رو، تحول در برنامه درسی و جستجوی الگوهایی که به‌صورت ریشه‌ای و بومی به پرورش ساحت عقلانی - اخلاقی بپردازد، اولویتی اجتناب‌ناپذیر است.

¹ Martins

² TIMSS

با بهره‌گیری از سرمایه‌های غنی فرهنگی - حکمی ملت ما می‌تواند راهگشا باشد. شاهنامه فردوسی، به‌عنوان باشکوه‌ترین «خردنامه» ادب فارسی، با محور قراردادن مفهوم «خرد» در ابعاد مختلف هستی‌شناختی، اخلاقی و عملی آن، ظرفیت بی‌بدیلی برای ارائه یک چارچوب معنایی بومی جهت طراحی برنامه درسی تربیت عقلانی دارد. شاهنامه حکیم طوس با حفظ و بازآفرینی هویت ایرانی‌اسلامی به ایرانیان، خردورزی و خردگرایی را تعلیم می‌دهد و آنان را از بی‌خردی و داشتن باورهای کورکورانه و اندیشه‌های ناپسند بازمی‌دارد. اهمیت و جایگاه فردوسی به قدری است که برخی از صاحب‌نظران شاهنامه را یکی از منابع دست‌اول برای بازنمود مدل تربیتی ایرانی - اسلامی در نظر می‌گیرند (آقا باقری، مهر محمدی و باقری نوع‌پرست، ۱۴۰۳، ۱۴)، چرا که فردوسی، هنرمندانه سنگ بنای شاهنامه را خردگرایی قرار می‌دهد و بیش از ۵۰۰ بار واژه خرد و بیش از ۳۰۰ بار واژه خردمند در ابیات آن به‌کاررفته است (فلاح‌نژاد، ۲۰۰۲). از دیگر سو تربیت در شاهنامه از یک جامعیت، شمول و بلوغ تمدنی برخوردار است چرا که هم جنبه تمدنی و بین فرهنگی دارد که حاصل رفت‌وآمد نظریات و دیدگاه‌ها از غرب و شرق ایران است و هم جنبه تطور در تعلیم زرتشت را دارد که خود نگرش و جایگاه فلسفی دارد و هم با تعلیم اسلامی به نقطه اوج خود رسیده است و اثربخشی کاربردی آن چنان شگرف بوده که برخی از صاحب‌نظران برنامه درسی و فلسفه تربیت ایران این سینا را برون دان چنین برنامه درسی خرد بنیادی می‌انگارند (آقا باقری، مهر محمدی و باقری نوع‌پرست، ۱۴۰۳، ۱۶). از دیگر سو از منظر درهم‌تنیدگی توحید و عقلانیت جزء معدود آثاری است که با ستایش خرد آغاز می‌شود و آن را صادر اول می‌داند. بدین‌سان می‌توان شاهنامه را مرام‌نامه اندیشه و خرد ایرانی‌اسلامی در نظر گرفت که ضمن تبیین دقیق این مفهوم در گذشته و پیشینه ایران‌زمین به شیوه‌ای دقیق و نظام‌مند سبب پیوستگی و انسجام مفهوم خرد پس از خود و در گستره فرهنگ، اندیشه و تاریخ این سرزمین نیز شده است.

در حوزه روان‌شناسی و علوم‌شناختی نیز رویکردهای نوین به خرد، آن را سازه‌ای چندبعدی شامل ابعاد شناختی، اجتماعی - عاطفی، اخلاقی و فراشناختی دانسته‌اند که نقش تعیین‌کننده‌ای در زندگی آگاهانه و سازگارانه انسان دارند (مایکز^۱ و جست^۲، ۲۰۰۹ و آردلت^۳، ۲۰۰۴) و دارای مؤلفه‌های متعددی است که در زندگی دیجیتال کنونی می‌توان متناسب با سن رشد فرد بر بخش‌هایی از این سازه متمرکز شد (پولیزی^۴ و هریسون^۵، ۲۰۲۲، ص ۱۸). گروهی از صاحب‌نظران بر این باورند که می‌توان بر مبنای اصول یادگیری، مؤلفه‌های مختلف خرد را متناسب با هر سن آموزش داد (ژانگ^۶ و همکاران، ۲۰۲۳، ص ۲). با توجه به اینکه آموزش و پرورش اکنون بر کسب دانش تمرکز دارد بهتر آن است که مدارس با تمرکز بر رشد خرد و با استفاده از روش‌های آموزشی مناسب، توجه خود را به آماده‌سازی افراد برای ورود به زندگی واقعی معطوف نمایند (استرنبرگ^۷ و گلوب^۸، ۲۰۲۲، ص ۵). از این منظر پیلمر^۹ و همکاران (۲۰۲۲، ص ۲) بیان می‌دارند نوجوانان فرصت‌های مناسبی برای بهره‌مندی از خردمندی افراد مسن جهت ارتقای سطح خرد و بهتر زیستن دارند. همچنین خرد به‌عنوان یک عامل مهم در رشد همه‌جانبه انسان و بهره‌مندی از ویژگی‌های شخصیتی شایسته در نظر گرفته می‌شود (آردلت، گرلاش^{۱۰} و ویلاننت^{۱۱}، ۲۰۱۸، ص ۱۵۱۵). ازین رو صاحب‌نظران با ارائه مدل شش بعدی

¹ Mickes

² Jeste

³ Ardelt

⁴ Polizzi

⁵ Harrison

⁶ Zhang

⁷ Sternberg

⁸ Gluck

⁹ Pillemer

¹⁰ Gerlach

¹¹ Vaillant

آموزش خرد (شامل هدف خرد، نیروهای موقعیتی و محیطی تولید خرد، ابعاد شناختی، ماهیت مشکلات نیازمند خرد؛ فراشناختی، انگیزشی و عاطفی افراد خردمند، فرایندهای روان‌شناختی زیربنای خرد و فراورده‌های خرد) آموزش خرد را رمز سازگاری و بقای انسان در دنیای متغیر و پر تلاطم کنونی می‌دانند (استرنبرگ و کرمی^۱، ۲۰۲۱، ص ۱۳۴ و دمیتریو^۲، لیاکوس^۳ و کیزیلیاریک^۴، ۲۰۲۱، ص ۱). همچنین باید توجه داشت که در رشد نوجوانان خرد عاملی سازنده محسوب می‌شود و می‌توان برای طراحی یک سیستم آموزشی در راستای شعله‌ور شدن شوق زندگی در نوجوانان آن را به‌عنوان مبنایی مهم در نظر گرفت (تسیس^۵، ۲۰۲۰، ص ۱۲).

با بررسی ادبیات پژوهش پیرامون خرد، می‌توان آنها را در سه گروه دسته‌بندی نمود: دسته اول پژوهش‌های مبتنی بر رویکرد نظری که هدفشان روشن کردن و تبیین چیستی و ماهیت مفهوم خرد است (آردلت (۲۰۰۴)، تاکاهاشی^۶ (۲۰۰۰)، میکز و جست (۲۰۰۹)، والش^۷ (۲۰۱۲)، ویستریت^۸ و همکاران (۲۰۱۶). دسته دوم پژوهش‌های نظری که ضمن ارائه تعریفی جامع از خرد، مؤلفه‌های متفاوتی را برای خرد در نظر می‌گیرند (هالیدی^۹ و چاندلر^{۱۰} (۱۹۸۶) گاتری^{۱۱} (۲۰۱۳) چراغی، کدیور، عسکری و فرزاد (۱۳۹۴). نتایج تحلیل عاملی مؤلفه‌های خرد در این پژوهش‌ها بیانگر هم‌پوشانی نیمی از مؤلفه‌ها است و دسته سوم پژوهش‌هایی است که خرد را دارای مفهومی گسترده و مشتمل بر فضایل و ارزش‌های اخلاقی در نظر می‌گیرند و فقدان آن را عامل چالش‌های پیش روی بشر در قرن حاضر می‌دانند چالش‌هایی چون: گرم‌شدن کره زمین، تخریب زیستگاه‌های طبیعی و... (فراری^{۱۲} و همکاران، ۲۰۱۳؛ ماکسول^{۱۳}، ۲۰۰۷؛ ۲۰۱۰؛ ۲۰۱۳؛ ۲۰۱۶؛ هوارد^{۱۴}، ۲۰۱۰؛ والش، ۲۰۱۲).

در میان این رویکردها، مدل «خرد متوازن» استرنبرگ جایگاهی ویژه دارد. وی خرد را نتیجه تعامل هوش تحلیلی، خلاقیت و هوش عملی می‌داند که در خدمت خیر جمعی به کار گرفته می‌شود و تأکید می‌کند که خرد قابل آموزش بوده و باید از طریق برنامه درسی یکپارچه، مسئله‌محور و اخلاق‌مدار پرورش یابد. (استرنبرگ، ۲۰۲۱ و ۲۰۲۲)

از دیگر سو همان‌گونه که (لیپمن^{۱۵}، ۲۰۰۶) اذعان می‌نماید در کتاب‌های درسی که مخاطب آن کودکان هستند برای برانگیختن کودکان به مطالعه نیازمند بهره‌گیری از شگردهایی هستیم. داستان (رمان) برخوردار از تخیل، موقعیت فرضی، شخصیت‌هایی زنده، گفت‌وگویی پر تحرک، جاندار انگاری، سبکی پر طراوت، طنز یا همه اینها است. مؤلف بدین طریق می‌تواند اطلاعات را به شکلی داستانی انتقال دهد تا خواننده هم همانندسازی کند و هم از آن لذت ببرد و آن را بفهمد.

¹ Karami

² Demetriou

³ Liakos

⁴ Kizilyurek

⁵ Theiss

⁶ Takahashi

⁷ Walsh

⁸ Weststrate

⁹ Holliday,

¹⁰ Chandler

¹¹ Guthrie

¹² Ferrari

¹³ Maxwell

¹⁴ Howard

¹⁵ Lipman

لذا به مصداق «آنچه خود داشت ز بیگانه تمنا می‌کرد» با توجه به وجود مفهوم خرد در ادبیات غنی فارسی و به طور مشخص در یکی از شاخص‌ترین و هویت‌بخش‌ترین این متون یعنی شاهنامه، به تبیین مؤلفه‌های اصلی برنامه درسی تربیت عقلانی در شاهنامه بر مبنای الگوی تایلر پرداخته شده است.

آنچه در برنامه‌ی درسی تربیت عقلانی در شاهنامه می‌تواند به‌عنوان پشتوانه‌ی نظری پژوهش مورد تأکید قرار گیرد، رویکرد میتوز است. وی برخلاف شارپ – که معتقد است باید خوانندگان را با مهارت‌های ضروری برای فلسفیدن، همچون مهارت‌های شکل‌دادن به مفهوم و تفکر، آشنا کنیم تا این مهارت‌ها خود بهانه و سکوی پرشی برای تفکر فلسفی باشند – مدعی نیست که ادبیات را می‌سازیم؛ بلکه مدافع گونه‌ی ادبی از پیش‌آفریده‌شده‌ی است که به‌خودی‌خود و در ذات خود فلسفی است و پاسخ‌گوی نیاز ذاتی کودکان به فلسفیدن می‌باشد. از این منظر، وی تعادلی نظری در هم‌نشینی ادبیات کودک و فلسفه ایجاد می‌کند که در آن به استقلال هیچ‌یک از هم‌نشینان، به نفع دیگری، خدشه‌ای وارد نمی‌شود (خسرونژاد، ۱۳۸۶، ص ۱۲۱).

با وجود این، بررسی ادبیات پژوهشی نشان می‌دهد که اگرچه مطالعات متعددی درباره مفهوم خرد و رویکردهای تربیت عقلانی انجام شده است، اما هنوز مدل نظری منسجم و مشخصی برای «برنامه درسی تربیت عقلانی مبتنی بر شاهنامه» طراحی نشده و ارتباط آن با نظریه‌های معتبر معاصر مانند دیدگاه استرنبرگ به‌صورت نظام‌مند تبیین نشده است. این خلأ نیازمند پژوهشی است که بتواند ظرفیت‌های حکمی شاهنامه را با نظریه‌های جدید تربیت عقلانی تلفیق کرده و چارچوبی علمی، عملیاتی و قابل طراحی در برنامه درسی ارائه دهد.

بدین منظور، در تبیین مبانی نظری پژوهش، مدل سه‌بعدی خرد آردلت (۲۰۰۳، ۲۰۰۴) و نظریه خرد متعادل استرنبرگ (۱۹۹۸، ۲۰۲۱) به‌عنوان چارچوب تحلیلی برای استخراج و دسته‌بندی مؤلفه‌های عقلانی در شاهنامه مد نظر قرار گرفت. از دیگر سو، رویکرد جامعه‌پژوهی لیپمن (۲۰۰۳) در فلسفه برای کودکان نیز به‌عنوان بستر پرورش خرد در دانش‌آموزان از طریق گفت‌وگوی ساختاریافته حول محور داستان‌های محرک فکر در شاهنامه مد نظر قرار گرفت

بنابراین، این پژوهش بر آن است تا با طراحی الگویی نظام‌مند، این ظرفیت نظری را به یک طرح عملیاتی مبتنی بر الگوی چهارمرحله‌ای تایلر برای نظام آموزشی تبدیل نماید. انتظار می‌رود این ترکیب رویکردی، الگویی بومی-جهانی فراهم سازد که هم بر سنت حکمی ایرانی-اسلامی مبتنی باشد و هم به معیارهای معتبر بین‌المللی در حوزه آموزش خرد و برنامه‌ریزی درسی نزدیک گردد.

پیشینه

زلفا^۱ و همکاران (۲۰۲۶) با استفاده از روش تحقیق و توسعه (ADDIE) و ادغام سه افسانه محلی بنگکالیس در آموزش زبان اندونزیایی، مدل برنامه درسی مبتنی بر خرد بومی را طراحی و اعتبارسنجی کردند. یافته‌های حاصل از اعتبارسنجی توسط متخصصان (میانگین نمره ۴.۴۳ از ۵) و اجرای محدود در دو دبیرستان نشان داد که این مدل از ارتباط فرهنگی بسیار بالایی (۹۱٪) برخوردار است و مشارکت دانش‌آموزان را افزایش می‌دهد (۸۸٪). با این حال، چالش اصلی در مؤلفه «بازتاب شخصیت» (۸۰٪) به دلیل کمبود زمان و دشواری ارزیابی غیرشناختی مشاهده شد. این پژوهش با تلفیق نظریه یادگیری زمینه محور (CTL) و آموزش شخصیت لیکونا، نشان داد که برنامه درسی می‌تواند به مثابه «متن فرهنگی» عمل کرده و شکاف میان مطالعات پیشین (در سطح رسانه و

^۱Zalfa

ماژول) و طراحی نظام مند برنامه درسی مبتنی بر فرهنگ بومی را پر کند. این مدل ضمن همسویی با سیاست ملی، قابلیت بازتولید در سایر مناطق را دارد.

زلفا نورجهان^۱ و همکاران (۲۰۲۵) در پژوهشی با مرور نظام‌مند نشان دادند که ادغام خرد محلی در برنامه درسی مؤسسات اسلامی، نیازمند همگرایی ارزش‌های بومی با آموزه‌های الهی است تا برنامه درسی به «موجودی پویا» در محیط یادگیری تبدیل شود. یافته‌ها حاکی از تعمیق درک دینی، تقویت آگاهی اجتماعی و رفتار اخلاقی دانش‌آموزان است. این رویکرد از منظر نظری به توسعه برنامه درسی پاسخگو به فرهنگ و روش‌های تدریس زمینه‌مند (نظیر یادگیری پروژه‌محور با قصه‌ها و آیین‌های محلی) منجر می‌شود. با این حال، چالش‌هایی چون کمبود آموزش معلمان، عدم توجه به تنوع فرهنگی و محدودیت منابع آموزشی وجود دارد. مقاله الگویی شامل برنامه درسی کثرت‌گرا، یادگیری بین‌فرهنگی و همکاری مدرسه-جامعه پیشنهاد می‌دهد و نتیجه می‌گیرد که ادغام نظام‌مند خرد محلی، زمینه‌ساز یادگیری زمینه‌مند و اصیل است.

رسی کتاب‌سنجی سالنگ^۲ و همکاران (۲۰۲۵) بر روی ۳۹۱ سند اسکوپوس (۲۰۰۹-۲۰۲۵) نشان می‌دهد که پژوهش‌های تلفیق خرد محلی در آموزش مدارس از ۲۰۱۶ رشد چشمگیری داشته است و اندونزی در زمینه این پژوهش‌ها نقش محوری دارد. خوشه‌های موضوعی اصلی شامل «آموزش شخصیت»، «فناوری آموزشی (واقعیت افزوده و ماژول‌های الکترونیکی)»، «پداگوژی پاسخگو به فرهنگ» و «سواد بوم‌شناختی» است. این مطالعه بر ضرورت همکاری‌های بین‌المللی و ارزیابی عملی اثربخشی این رویکردها تأکید دارد.

قاضی محسنی و همکاران (۱۴۰۴) در پژوهشی کیفی، روش‌های آموزش و ارزشیابی برنامه درسی تربیت اخلاقی مبتنی بر اندیشه خواجه نصیرالدین طوسی را بررسی کردند. یافته‌ها نشان می‌دهد تربیت اخلاقی باید در فرایند آموزش و ارزشیابی، عملی، تعاملی و عملکردمحور باشد. استفاده از روش‌های متنوع و توجه به تفاوت‌های فردی نیز در بهبود کیفیت آموزش اخلاق مؤثر است.

نصر اصفهانی و نوروزی (۱۴۰۴) در مطالعه‌ای پدیدارشناختی، موانع تربیت عقلانی از دیدگاه فارابی را بررسی کردند. چهار چالش اصلی شناسایی شد: جهل، تقلید کورکورانه، خطاهای زبانی و ساختارهای غیرعقلانی.

میرهاشمی و صباغی (۱۴۰۴) با تحلیل استعاره‌های مفهومی خرد در شاهنامه دریافتند که این مفهوم انتزاعی، از طریق استعاره‌های جهت‌مند و هستی‌شناختی، عینی و با منطق حماسی هماهنگ شده است.

نادی و همکاران (۱۴۰۳) در پژوهشی نشان دادند که اخوان‌الصفاء، تربیت عقلانی را فعلیت‌بخشی به استعدادهای ذاتی انسان می‌دانند و راهکارهایی مانند تهذیب نفس و توجه به نقش خانواده را پیشنهاد می‌کنند.

حسنوند و همکاران (۱۴۰۳) مفهوم «خرم‌زیستی» (شادکامی خردمندان) را در شاهنامه بازتعریف کردند. یافته‌ها حاکی از ۱۲ خرده مؤلفه برای این مفهوم است؛ از جمله پایبندی اخلاقی، یادگیری هدفمند و تفکر منطقی.

¹ Zalfa Nurjihan

² Saleng

حاجی‌زاده و همکاران (۱۴۰۳) با اتکا به تفسیر تسنیم، عناصر برنامه‌دوسی تربیت عقلانی را واکاوی کردند. ویژگی‌های اصلی این عناصر شامل هدفمندی توحیدی، محتوای خدامحور، فعالیت‌های تدریجی و معلمی آگاه است. محیط آموزشی نیز باید عاری از تظاهر و ارزشیابی، همراه با خلوص باشد.

آقاباقری و همکاران (۱۴۰۳) در پژوهشی تاریخی-تحلیلی با محوریت شاهنامه، «تربیت خرد بنیان» در سنت ایرانی-اسلامی را بررسی کردند. یافته‌ها نشان می‌دهد فردوسی با محوریت مفهوم «خرد»، الگوی تربیت خسروانی را ارائه داده و ابن سینا تجلی عملی این نظام است.

کیانی (۱۴۰۲) با بررسی سه الگوی برنامه‌دوسی (مونتسوری، والدورف و بانک استریت) نشان داد که این الگوها بر عاملیت کودک، ارزشیابی کیفی و محیط یادگیری غنی تأکید دارند و می‌توانند در نظام آموزشی ایران مورد استفاده قرار گیرند.

با مرور پیشینه پژوهش و فقدان پژوهش برنامه‌دوسی تربیت عقلانی مبتنی بر شاهنامه فردوسی این پژوهش بر تلفیق نظام‌مند «حکمت خردگرایانه شاهنامه فردوسی» (به‌مثابه میراث ایرانی-اسلامی) با «نظریه‌های معاصر خرد» به‌ویژه مدل سه‌بعدی خرد آردلت (ابعاد شناختی، عاطفی و تأملی) و نظریه خرد متوازن استرنبرگ (تعامل هوش تحلیلی، خلاق و عملی در جهت خیر جمعی) استوار است. این چارچوب با بهره‌گیری از رویکرد جامعه‌پژوهی لیپمن در فلسفه برای کودکان (حلقه‌های کندوکاو فلسفی حول داستان‌های محرک فکر) و الگوی چهارمرحله‌ای تایلر (هدف، محتوا، راهبردهای یاددهی-یادگیری و ارزشیابی)، درصدد طراحی الگوی بومی برنامه‌دوسی تربیت عقلانی برآمده که هم به سنت حکمی ایران‌زمین وفادار باشد و هم با معیارهای بین‌المللی آموزش خرد و برنامه‌ریزی درسی معاصر همخوانی داشته باشد. این الگو، اهداف، محتوا، روش‌ها و ارزشیابی را در سه حیطه شناختی، عاطفی و کنشی (عملکردی) مشخص می‌کند و شاهنامه را به منبعی عملیاتی برای پرورش تفکر انتقادی، استدلال اخلاقی و خرد عملی در کلاس درس تبدیل می‌نماید.

روش پژوهش

این پژوهش با هدف طراحی یک الگوی برنامه‌دوسی، از پارادایم کیفی و رویکرد طراحی بر مبنای نظریه بهره‌برده است. چارچوب منطقی طراحی، الگوی چهارمرحله‌ای تایلر^۱ (۱۹۴۹) شامل تعیین اهداف، انتخاب محتوا، سازمان‌دهی راهبردهای یاددهی-یادگیری و طراحی ارزشیابی بود. داده‌های لازم برای پرکردن این چارچوب، از طریق مطالعات کتابخانه‌ای و تحلیل محتوای کیفی شاهنامه گردآوری و با روش تحلیل مضمون سازماندهی شده است. از دیگر سو برای تبیین ماهیت خرد با بررسی نظریه‌های روان‌شناختی و فلسفی معاصر، مفهوم چندبعدی خرد به‌عنوان مبنا قرار گرفت. به‌طور مشخص، مدل سه‌بعدی خرد آردلت (۲۰۰۳، ۲۰۰۴) (شامل ابعاد شناختی، انعکاسی و عاطفی) و رویکرد تعادلی استرنبرگ (۱۹۹۸، ۲۰۲۱) به‌عنوان کاربرد موفق هوش و فضیلت برای منفعت جمعی، چارچوب نظری تحلیل و استخراج مؤلفه‌های تربیت عقلانی را تشکیل دادند.

جامعه و نمونه پژوهش (داستان‌های شاهنامه)

جامعه آماری این پژوهش، کلیه داستان‌ها و ابیات «شاهنامه فردوسی» تصحیح جلال خالقی مطلق بود. برای استخراج مضامین عقلانی، از روش نمونه‌گیری هدفمند ملاک محور تا حد اشباع استفاده شد. ملاک‌های انتخاب داستان‌ها عبارت بودند از: (۱) شهرت و محوریت در روایت کلی شاهنامه، (۲) برجستگی رویکرد یا تصمیم‌گیری عقلانی در پی‌رنگ داستان، و (۳) تنوع در نوع شخصیت‌ها

^۱ Tyler

(پادشاه، پهلوان، زن، دیو) و (۴) موقعیت‌های آزمون (جنگ، قضاوت، عشق، خیانت). براین اساس، ۱۳ داستان اصلی به عنوان نمونه نهایی انتخاب گردید.

جدول ۱. فهرست داستان‌های منتخب شاهنامه و ملاک انتخاب (منبع مؤلفان)

ردیف	عنوان داستان	ملاک انتخاب (مضامین عقلانی برجسته)
۱	آفرینش و ستایش خرد (دیباچه)	بنیان‌گذاری مفهوم خرد به عنوان موهبت الهی، محور هستی و برترین ارزش انسانی
۲	پادشاهی جمشید و ضحاک	آزمون غرور به مثابه آفت خرد (جمشید) و نمادپردازی ستم و آز به عنوان نماد بی‌خردی (ضحاک)
۳	قیام کاوه	قیام عقلانی علیه بیداد، شجاعت مدنی و مسئولیت پذیری اجتماعی
۴	زال و سیمرغ	مشورت، پذیرش خرد فرابشری (سیمرغ)، رابطه مراد و مرید
۵	هفت‌خوان رستم	نمادپردازی مبارزه با رذایل درونی، پایداری، تدبیر و پرورش تخیل حکیمانه
۶	رستم و سهراب	تراژدی ناشی از نشناختن، تعارض احساس و وظیفه (عاطفه و تعقل)، پیامدهای شتاب‌زدگی و تحلیل موقعیت‌های اخلاقی پیچیده
۷	سیاوش	پاک‌دامنی اخلاقی، ظلم‌ستیزی، مدارا، معناسازی در رنج
۸	پادشاهی کیخسرو	الگوی کامل شاه عادل، معناجویی، گذشت، پیوند خرد و معنویت
۹	پندنامه انوشیروان	خرد سیاسی، دادگری اصل اساسی حکمرانی، مشورت و مدیریت عقلانی جامعه
۱۰	بوزرجمهر	نماد خرد مشورتی و حل مسئله منطقی، تجلی خرد دیپلماتیک، استدلال تحلیلی و مشاوره در خدمت حکمرانی عادلانه
۱۱	برزویه حکیم	نماد خرد علمی و حقیقت‌جویی فرامرزی، تأکید بر جستجوی عقلانی برای دانش سودمند، حکمت عملی و پیوند اخلاق با علم
۱۲	داستان رستم و اسفندیار	تحلیل تعصب کورکورانه، نقد تقدیرگرایی در برابر اختیار، هزینه‌های جاه‌طلبی، تحلیل تعارض‌های ارزشی
۱۳	سخنرانی کیخسرو درباره ده دیو (اکوان دیو)	خودشناسی اخلاقی، شناخت رذایل درونی به عنوان موانع خرد

ابزار و فرایند تحلیل داده‌ها

برای تحلیل داده‌ها (داستان‌های منتخب) از تحلیل مضمون استقرایی براون و کلارک (۲۰۰۶) استفاده شد. این فرایند در پنج مرحله انجام گرفت:

۱. آشنایی با داده‌ها: مطالعه مکرر و عمیق داستان‌های منتخب.
۲. تولید کدهای اولیه استخراج جملات، دیالوگ‌ها یا صحنه‌های کلیدی حاوی مفاهیم مرتبط با خرد، اخلاق، تصمیم‌گیری و تعقل.
۳. جستجوی مضامین: دسته‌بندی کدهای اولیه در قالب مضامین فرعی و اصلی.
۴. بازبینی مضامین: تنظیم نهایی مضامین و اطمینان از انسجام آن‌ها با کدها و کل داده‌ها.
۵. تعریف و نام‌گذاری مضامین: ارائه تعریفی واضح برای هر مضمون.

نمونه‌ای از فرایند کدگذاری:

بیت/متن داده: «به نام خداوند جان و خرد / کزین برتر اندیشه بر نگذرد» (دیباچه).

کد اولیه: «خرد والاتر از همه اندیشه‌هاست».

مضمون فرعی: «خرد به‌مثابه بنیاد هستی‌شناختی و برترین ارزش».

مضمون اصلی: بنیان‌گذاری خرد به‌مثابه موهبت الهی و محور هستی.

استنتاج عملی به الگوی برنامه درسی

مضامین اصلی استخراج‌شده، به‌عنوان «مفاد تربیتی» در نظر گرفته شدند، سپس با استفاده از روش استنتاج عملی، هر مضمون با در نظر گرفتن منطق الگوی تایلر، به اجزای برنامه درسی تبدیل شد. برای مثال، مضمون «خرد به‌مثابه راهنمای عمل در موقعیت‌های پیچیده»؛ به هدف ویژه «توانایی تحلیل موقعیت‌های اخلاقی - اجتماعی پیچیده»، محتوای «داستان رستم و سهراب»، راهبرد «یقای نقش و گفت‌وگوی سقراطی»، و ارزشیابی «تأمل نامه نوشتاری درباره یک تصمیم دشوار» تبدیل شد.

اعتبارسنجی الگوی طراحی شده

برای اطمینان از روایی محتوایی و عملی بودن الگوی طراحی‌شده، از روش اعتبارسنجی مبتنی بر اجماع خبرگان استفاده شد. بدین منظور، الگوی نهایی در قالب یک پرسش‌نامه ساختاریافته (شامل اهداف، محتوا، راهبردها و نظام ارزشیابی) در اختیار ۵ نفر از صاحب‌نظران رشته علوم تربیتی و ادبیات که همگی عضو هیئت‌علمی دانشگاه و دارای پژوهش‌هایی مرتبط بودند قرار گرفت.

یافته‌ها

اهداف

جدول ۲: اهداف برنامه درسی تربیت عقلانی مبتنی بر شاهنامه بر مبنای الگوی چهارمرحله‌ای تایلر (منبع مولفان)

مصادق	هدف ویژه	رده هدف	حیطه
به نام خداوند جان و خرد کزین برتر اندیشه بر نگذرد (۱،۳،۱) تو خستو شو آن را که هست و یکی‌ست روان و خرد را جزین راه نیست (۳، ۲۸۷، ۴) نخست آفرینش خرد را شناس نگهبان جان است و آن سپاس (۱، ۵، ۲۶) خرد بهتر از هرچه ایزدت داد ستایش خرد را به از راه داد (۱، ۴، ۱۷) کسی کو خرد را ندارد به‌پیش	درک «خرد» به‌عنوان برترین موهبت الهی، سنگ بنای آفرینش، و محور شکوفایی همه ابعاد انسان (جان)	خرد به‌مثابه بنیاد هستی‌شناختی و موهبت الهی	

^۱ در منبع دهی ابیات شاهنامه عدد اول بیانگر شماره جلد عدد دوم بیانگر شماره صفحه و عدد سوم بیانگر شماره بیت بر مبنای تصحیح خالقی مطلق است که به شیوه بیت یاب شاهنامه فردوسی عمل شده است.

حیطه	رده هدف	هدف ویژه	مصادیق
نگرشی - معنوی			دلش گردد از کرده خویش ریش (۱، ۴، ۲۲) خرد رهنمای و خرد دلگشای خرد دست گیرد به هر دو سرای (۱، ۴، ۱۸) ز بهر پرستش سر و تن بشست به شمع خرد راه یزدان بجست (۴، ۳۲۹، ۲۴۷) از اویی به هر دو سرای ارجمند گسسته خرد پای دارد به بند (۱، ۴، ۲۴) خردمند و دانا و روشن‌روان تنش زین جهان است و جان زان جهان (۷، ۱۸۰، ۱۱۰۱)
	خردورزی متواضعانه و آگاه به مرزهای شناخت	پرورش روحیه تواضع عقلی و آگاهی بر محدودیت‌های خرد انسانی در شناخت مطلق، و درک این که این آگاهی، خود والا‌ترین مرتبه خرد است.	به بینندگان آفریننده را نبینی مرنجان دو بیننده را (۱، ۳، ۵) نه اندیشه یابد بدو نیز راه که او برتر از نام و از جایگاه (۱، ۳، ۶) خرد را و جان را همی سنجد او در اندیشه سخته کی گنجد او (۱، ۳، ۱۰) به هستیش باید که خستو شوی ز گفتار بیکار یکسو شوی (۱، ۳، ۱۲) فروتن بود شه که دانا بود به دانش بزرگ و توانا بود (۷، ۱۸۱، ۱۱۲۰) خرد؛ چون یکی خلعت ایزدی‌ست از اندیشه دورست و دور از بدی‌ست (۷، ۲۹۴، ۲۵۳۳) به آموختن گر فروتر شوی سخن راز دانندگان بشنوی (۷، ۱۸۰، ۱۱۱۰)
شناختی - اخلاقی	تمیز دیوهای درونی (رذایل) و پیوند ناگسستگی خرد و اخلاق	کسب توانایی تشخیص رذایل اخلاقی (آز، خشم، رشک و...) به‌عنوان موانع خرد و درک پیوند ناگسستگی میان خرد و فضیلت‌های اخلاقی در آدمی	ده‌اند اهرمن هم به نیروی شیر که آرند جان و خرد را به زیر (۷، ۲۹۰، ۲۴۷۵) (دیوانی چون آز، خشم، رشک) فرجام کار ضحاک، افراسیاب و اسفندیار چنین داد پاسخ که آز و نیاز سزد گر بدارد خردمند باز (۷، ۴۲۲، ۴۰۷۸) به تخت خرد بر نشست آرتان چرا شد چنین دیو انبازتان (۱، ۱۱۴، ۳۸۵) هرآن‌کو گذشت از ره مردمی ز دیوان شمر، مشمرش ز آدمی (۳، ۲۹۷، ۱۳۵) همه نیکویی‌ها ز یزدان‌شناخت خرد جست و با مرد دانا بساخت (۶، ۵۳۹، ۱۶۴۰) تو بیدار باش و جهان‌دار باش خردمند و راد و بی‌آزار باش (۷، ۴۰۵، ۳۸۷۷)

حیطه	رده هدف	هدف ویژه	مصادیق
			تو چیزی مدان کز خرد برتر است خرد بر همه نیکویی‌ها سر است (۶، ۵۴۹، ۱۷۶۶)
شناختی	درک ماهیت سیال، چند وجهی و موقعیتی خرد	درک خرد به‌عنوان کیفیتی سیال، چندبعدی و وابسته به موقعیت که در قالب‌های مختلف (حکمت، عدالت، شفقت، شجاعت) متجلی می‌شود. شناخت مفاهیم بنیادین همبسته باخرد (دانش، اخلاق، هنر، شادی و...)	خرد دارد ای پیر بسیار نام رساند خرد پارسا را به نام یکی مهر خوانندش و دیگر وفا خرد دور شد درد ماند و جفا... (۷، ۳۰۵) تنوع مصادیق خرد در موقعیت‌های مختلف (خرد سیاسی کیخسرو، خرد عاطفی زال، خرد عملی رستم و...)
	پرسشگری فلسفی و تفکر سنجش‌گراانه	توانایی طرح پرسش‌های عمیق درباره مفاهیمی چون معنای زندگی، عدالت، مرگ و علل رنج؛ و پرورش تفکر نقاد برای تمییز سره از ناسره، ارزش‌ها، تحلیل و نقد تصمیم‌ها و قدرت	پرسش‌های بنیادین کیخسرو هشدارهای خردمندانۀ کتابون به اسفندیار، پیران به افراسیاب پرسش‌های فلسفی در خطبه‌های داستان‌ها اگر مرگ داد است بیداد چیست؟ ز داد این همه بانگ و فریاد چیست؟ (۲، ۱۱۷، ۳)
	خردگرایی عملی و حقیقت‌جویی فرامرزی	پرورش روحیه جستجوگری، حقیقت‌جویی و علم‌اندوزی مسئولانه که مرزهای جغرافیایی و فرهنگی را درنوردد و دانش را در خدمت بهبود زندگی قرار دهد	داستان برزویه حکیم و سفر او برای یافتن گیاه درمان‌بخش و ترجمه کلبله‌ودمنه همه نیکویی‌ها ز یزدان‌شناخت خرد جست و با مرد دانا بساخت (۶، ۵۳۹، ۱۶۴۰)
شناختی - خلاقانه	تفکر نمادین و تخیل حکیمانه رمز و استعاره آفرینش‌گری	پرورش «تخیل حکیمانه» برای درک لایه‌های پنهان معنا، کشف ارتباطات نمادین و خلق جهان‌های ممکن، خلق و کشف راه‌حل‌های خلاقانه برای مسائل پیچیده زندگی حل مسائل از طریق تفکر استعاری و نمادین	هفت‌خوان رستم به‌عنوان گذر از مراحل نمادین خودشناسی و تکامل توجه نمادشناختی به کیخسرو، سیمرغ، جام جهان‌نما و... خرد جوید آکنده راز جهان که چشم سر ما نبیند نهان (۶، ۵۴۹، ۱۷۶۷) از و هرچه اندر خورد باخرد دیگر بر ره رمز معنی برد (۱، ۱۲، ۱۱۴) پادشاهی هوشنگ و ابیات مقدماتی آن در وصف خرد و دانش او و کاربست آن در آبادانی جهان
نگرشی - عاطفی	خرد ارتباطی و تفکر مهرورزانه	تقویت توانایی همدلی، گذشت، مراقبت و مسئولیت‌پذیری در قبال دیگران، و درک خرد به‌مثابه بنیانی برای روابط انسانی اصیل	رابطه زال و رستم (مشورت و مهر پدری) مدارا و مردم‌داری کیخسرو با دشمنان شکست‌خورده تعهد سیاوش به حفظ جان اسیران مدارای پادشاهان دادگر همبستگی خرد با مهر در ابیات مختلف شاهنامه مدارا خرد را برابر بود خرد بر سردانش افسر بود (۷، ۴، ۸) مدارا خرد را برادر بود خرد بر سر جان چو افسر بود (۷، ۱۸۰، ۱۱۰۷) خرد چون گسست از دل مرد پاس فراموشت گر گردد و ناسپاس (۷، ۱۸۱، ۱۱۱۳) خرد در جهان چون درخت وفاست

حیطه	رده هدف	هدف ویژه	مصادیق
			وز و بر نخستین، دل پادشاست (۷، ۱۹۳، ۱۲۵۵)
	تاب‌آوری، رشد و بالندگی و معناسازی از رنج	درک «رنج» به‌عنوان سازه‌ای پویا و معناساز برای پختگی، تاب‌آوری رشد و تعالی شخصیت، خودشناسی و رسیدن به معرفت عمیق‌تر	رنج فردوسی در سرایش شاهنامه و معنا آفرینی در آن به رنج اندر آری تنت را رواست که خود رنج‌بردن به دانش سزاست (۱، ۸، ۶۹) رنج هوشنگ در آبادانی و گسترش داد بسی رنج برد اندر آن روزگار به افسون و اندیشه بی‌شمار (۱، ۳۱، ۲۱) خرد بر دل خویش پیرایه کرد به رنج تن از مردمی مایه کرد (۶، ۵۳۹، ۱۶۳۹) رنج‌های سیاوش و کیخسرو و پایمردی‌های آنان
کنشی - اجتماعی	زیست شجاعانه شجاعت مدنی و اخلاقی	تبلور «زیست شجاعانه» در سه بعد حماسی (عمل قهرمانانه)، عقلانی (ایستادگی فکری) و اخلاقی (پایبندی به اصول) تبلور «شجاعت عقلی و اخلاقی» برای ایستادگی در برابر بیداد، اشتباه جمعی و پلیدی‌ها، حتی در صورت هزینه‌دار بودن	نبرد رستم با اژدها و دیوها (نماد پلیدی‌های درونی و بیرونی) (شجاعت حماسی) ایستادگی کتایون در برابر گشتاسب (شجاعت عقلانی) پاک‌دامنی سیاوش (شجاعت اخلاقی) بدید این جهان را دل روشنم خرد شد ز بدهای او جوشنم (۴، ۳۴۵، ۲۷۳۲) به روی زمین یکسر اندیشه کرد خرد؛ چون تبر هوش چون تیشه کرد (۵، ۳۶۲، ۸۴۰) که ما را مروت خرد داد و شرم جوانمردی و رای و آواز نرم (۶، ۲۸۱، ۵) همان خوش‌منش مردم خویش کار نباشد به چشم خردمند خوار (۷، ۲۹۴، ۲۵۳۵)
	مشورت و خرد جمعی	پرورش توانایی مشارکت در «خرد جمعی» از طریق گفت‌وگوی سازنده، مشورت جویی و تصمیم‌گیری گروهی مبتنی بر خرد و داد	شورای پهلوانان برای انتخاب کیخسرو مشورت‌های پیوسته رستم با زال وفادار باشیم تا جاودان سخن بشنویم از لب بخردان (۶، ۵۹۵، ۲۳۴۷) سپردن به دانای داننده گوش به تن توشه یابی به دل رأی و هوش (۷، ۱۹۶، ۱۲۸۴) همه رأی با مرد دانا زنید دل کودک بی‌پدر مشکنید (۶، ۵۵۶، ۱۸۶۳) خردمند را شاد و نزدیک دار جهان بر بداندیش تاریخ دار (۵، ۴۶۶، ۳۳۷)
	خرد سیاسی، مدیریت و حکمرانی دادگرانه	درک اصول حکمرانی عادلانه، مسئولیت‌پذیری در قبال جامعه، تصمیم‌گیری مبتنی بر مصلحت جمعی و استفاده از خرد مشورتی برای اداره امور	پندنامه انوشیروان، دادگری کیخسرو، استدلال‌ها و تدابیر بزرگمهر ز نیرو بود مرد را راستی ز سستی دروغ آید و کاستی (۷، ۱۸۰، ۱۱۰۳) تو بیدار باش و جهاندار باش / خردمند و راد و بی‌آزار باش (۷، ۴۰۵، ۳۸۷۷)

حیطه	رده هدف	هدف ویژه	مصادق
	خرمزبستی به‌مثابه ثمره خردورزی و دادگری	درک و کسب شادکامی پایدار و اصیل به‌عنوان پیامد مستقیم خردورزی، معناجویی، دادگری، آبادانی و خدمت به جامعه	جشن‌های ملی (نوروز، مهرگان) در دوران دادگری پادشاهانی مانند جمشید، هوشنگ و کیخسرو روان مرا شاد گردان به داد! که پیروز بادی و بر تخت شاد (۶، ۲۳۷، ۶۴۴) همیشه بدی شاد و به روزگار روان را خرد بادت آموزگار (۵، ۲۸۴، ۷۸۴) خرد چشم جان است چون بنگری تو بی چشم شادان جهان نسپری (۱، ۵، ۲۵) میان‌گزینی بمانی به‌جای خردمند خواندت پاکیزه‌رأی (۶، ۲۲۶، ۴۶۹) همیشه خردمند و امیدوار نبیند جز از شادی از روزگار (۷، ۲۹۲، ۲۵۰۳) اگر بخشش و دانش و رسم و داد خردمند گرد آورد بانژاد بزرگی و افزونی و راستی همی گیرد از خوی بد کاستی (۷، ۲۹۴ و ۲۹۵، ۲۵۳۶ و ۲۵۳۷) کنون دانش و داد بازآوریم به‌جای غم و رنج، نازآوریم (۲، ۲۵۴، ۷۸۴)
کنشی - فردی	تربیت متوازن (تن) پهلوان - روان خردمند ^۱	درک ضرورت پرورش توأمان و متعادل قوای جسمانی و قوای عقلانی - اخلاقی برای تحقق یک شخصیت کامل و یکپارچه	توانا بود هر که دانا بود ز دانش دل پیر برنا بود (۱، ۴، ۱۴) ز نیرو بود مرد را راستی ز سستی دروغ آید و کاستی (۷، ۱۸۰، ۱۱۰۳) تو کردار خوب از توانا شناس خرد نیز نزدیک دانا شناس دلیری ز هشیار بودن بود دلاور به‌جای ستودن بود (۶، ۲۸۱، ۸ و ۹) زال الگوی پهلوان خردمند تلفیق فرهیختگی زال و قدرت و عمل‌گرایی پهلوانی رستم

^۱ این عنوان از کتاب تن پهلوان روان خردمند از شاهرخ مسکوب وام گرفته شده است.

محتوای برنامه درسی

جدول ۳: محتوای برنامه درسی تربیت عقلانی مبتنی بر شاهنامه بر مبنای الگوی چهارمرحله ای تایلر (منبع مولفان)

هدف غایی	محور / سرفصل اصلی	مضامین کلیدی	داستان‌ها و ابیات شاخص شاهنامه	قالب ارائه محتوا
پرورش انسان (پهلوان) موحد خردورز، مسئول، معناجو و شجاع	بنیان‌گذاری خرد به‌مثابه موهبت الهی و محور تربیت	- خرد به‌عنوان اولین آفریده و برترین موهبت - تواضع عقلی در برابر عظمت آفریدگار - نسبت دانش انسانی و عظمت حکمت الهی	- به نام خداوند جان و خرد - به بینندگان نبینی مرنجان دو بیننده را - همه‌دانش ما به بیچارگی‌ست	- متن‌خوانی و تفسیر جمعی دیباچه - نگاشت مفهومی رابطه جان، خرد و خداوند
	میدان‌های آزمون؛ تجلی خرد در عمل و موقعیت‌های دشوار	- خرد عملی در مدیریت بحران - تشخیص مصلحت در شرایط پیچیده - پیامدهای بی‌خردی و شتاب‌زدگی	- داستان زال و سیمرغ - داستان کاوه و ضحاک؛ قیام عقلانی علیه بیداد - داستان بیژن و منیژه؛ عشق، ثور و پیامدا	- تحلیل موردی این داستان‌ها با محوریت «تصمیم‌گیری خردمندانه» - ایفای نقش موقعیت‌های مشابه در زندگی مدرن
	فراز و نشیب حکمرانی؛ خرد سیاسی و مدیریت جامعه	- دادگری به‌عنوان اساس حکومت خردورزانه - مشورت به‌عنوان جلوه خرد جمعی - آسیب‌شناسی قدرت (غرور، کوردلی، ستم) به‌عنوان نمودهای بی‌خردی	- پندنامه انوشیروان عادل - شورای پهلوانان برای برگزیدن کیخسرو - سرنوشت شاهان مستبد مانند ضحاک و جمشید	- طراحی منشور حکمرانی دادگرانه/ خردگرایانه بر اساس پندنامه انوشیروان - شبیه‌سازی شورا برای حل یک معضل اجتماعی مدرن
	خرد مشورتی و تصمیم‌گیری تحلیلی	- استدلال منطقی و تحلیل چندوجهی مسائل - ارائه مشورت خیرخواهانه و مصلحت‌جویانه - دیپلماسی خردمندانه و حل تعارض	- داستان بزرگمهر (بوزرجمهر) در دربار انوشیروان - پاسخ به معماهای پادشاه هند - مشورت‌های رستم با زال و بزرگمهر با انوشیروان	- کارگاه تحلیل موردی: بررسی استدلال‌های بزرگمهر در یک مسئله پیچیده - ایفای نقش: جلسه مشاوره برای حل یک بحران مدرن اقتصادی، اجتماعی
خرد علمی و حقیقت‌جویی فرامرزی	- جستجوی عقلانی برای دانش سودمند - حقیقت‌جویی فراتر از مرزهای جغرافیایی و فرهنگی - پیوند اخلاق با علم و مسئولیت‌پذیری دانشمند	- داستان برزویه حکیم؛ سفر برای یافتن گیاه درمانبخش و ترجمه کلیله و دمنه - اشاره به دانش و تدبیر در داستان هوشنگ	- پروژه پژوهش کوچک: الگوبرداری از روش برزویه برای بررسی یک مسئله محلی - سمینار: نقش ترجمه و تبادل علمی در تمدن‌سازی، تهیه گزارش اخلاق علمی بر اساس چالش‌های داستان	
نبرد درون: خرد اخلاقی و مدیریت رذایل	- شناخت دیوهای درون (آز، خشم، رشک...) - خرد به‌عنوان نیروی کنترل و	- سخنرانی کیخسرو درباره ده دیو (آز، نیاز، خشم، رشک...) - پایبندی رستم و یاسپاوش به	- خودارزیابی اخلاقی با استفاده از چارچوب ده دیو	

هدف غایی	محور / سرفصل اصلی	مضامین کلیدی	داستان‌ها و ابیات شاخص شاهنامه	قالب ارائه محتوا
		تعدیل گرایز - پابندی به عهد و پیمان	پیمان‌ها حتی در سخت‌ترین شرایط - شکست اسفندیار در برابر «آز» جاه‌طلبی	- تأمل نوشتاری بر سر یک "پیمان شکسته" در زندگی شخصی
معنازایی در رنج: خرد و تاب‌آوری	- پذیرش رنج به‌عنوان بخشی از زندگی - جستجوی معنا در مصائب و شکست‌ها - امید و استقامت در ناامیدی	- رنج فردوسی در سرایش شاهنامه («بسی رنج بردم...») - سرنوشت سیاوش و پایمردی او در بی‌گناهی - دوره‌های تبعید و سختی کیخسرو	- خاطره‌نویسی تأملی درباره یک رنج شخصی و درس‌های آن - بحث فلسفی درباره این پرسش: آیا رنج می‌تواند معنا داشته باشد؟	
تخیل حکیمانه: درک نمادها و حکمت روایت	- خوانش نمادین شخصیت‌ها و رویدادها - پرورش تفکر استعاری و چندلایه - بررسی پیوند اسطوره و واقعیت زندگی	- هفت‌خوان رستم (هر خوان به‌مثابه نماد یک فضیلت یا رذیلت و کنش) - سیمرغ به‌عنوان نماد دانایی فرابشری - اژدها به‌عنوان نماد نفس اماره و پلیدی	- کارگاه نمادخوانی برای کشف معنای پنهان "هفت‌خوان" - خلق داستان نمادین جدید توسط دانش‌آموزان با الهام از مضامین شاهنامه	
شجاعت مدنی: کنش اجتماعی و ایستادگی برای حق و عدالت	- شجاعت در گفتار و کردار - مسئولیت‌پذیری در قبال جامعه و حقیقت - هزینه‌ها و ثمرات ایستادگی	- قیام کاوه علیه ضحاک - ایستادگی کتایون در دفاع از حقانیت اسفندیار - رستم در مقام پهلوانی که همواره حامی داد است	- مطالعه موردی درباره مصلحان اجتماعی تاریخ معاصر ایران و جهان - تهیه بیانیه درباره یک بی‌عدالتی در محیط مدرسه یا محله	
خرم‌زیستی: شادی اصیل به‌مثابه ثمره خرد	- شادی ناشی از دادگری، آبادانی و خدمت - تمایز شادی اصیل و لذت‌های زودگذر - جشن و آیین به‌عنوان تجلی فرهنگ و همبستگی ملی	- توصیف دوران طلایی جمشید و آبادانی و شادی مردم - جشن‌های ملی مانند نوروز و مهرگان - بزم‌های پادشاهان دادگر	- برپایی یک جشن نمادین (مثل مهرگان) با تمرکز بر مفاهیم دادگری و شکرگزاری - پروژه گروهی برای "آبادانی" و "زیباسازی" یک بخش از محیط مدرسه	

راهبردها

جدول ۴ راهبردهای برنامه درسی تربیت عقلانی مبتنی بر شاهنامه بر مبنای الگوی چهارمرحله ای تایلر (منبع مولفان)

رده هدف	راهبرد کلان	راهبردهای اجرایی فعالیت‌های یادگیری	تبیین علمی و پیوند با مبانی نظری	نقش معلم
پرسشگری فلسفی و تفکر سنجش‌گرانه	حلقه‌های کندوکاو فلسفی (حاجک ^۱)	- تشکیل جلسات ساختاریافته گفت‌وگو حول پرسش‌های بنیادین شاهنامه (مثال: "عدالت کیخسرو در برخورد با افراسیاب را چگونه ارزیابی می‌کنید؟") - تحلیل استدلال‌های شخصیت‌ها در موقعیت‌های دشوار مانند استدلال‌های کتایون به اسفندیار	- تقویت استدلال، مفهوم‌سازی و قضاوت اخلاقی از طریق جامعه پژوهشی، - پرورش خرد جمعی که در شورای پهلوانان شاهنامه تجلی دارد	تسهیل‌گر: - زمینه‌ساز گفت‌وگو، - مدیریت فرایند بحث بدون تحمیل نظر - تضمین مشارکت فعال همه اعضا.
تمیز دیوهای درونی و پیوند خرد و اخلاق	خودارزیابی اخلاقی و نقشه‌برداری از ردایل	- کارگاه خودشناسی: استفاده از چارچوب «ده دیوی کیخسرو» برای شناسایی ردایل شخصی در موقعیت‌های روزمره، - نقشه‌برداری از تعارض: ترسیم نقشه‌ای از یک تعارض اخلاقی در یک داستان (مثل ضحاک، اسفندیار) و شناسایی «دیوهای درونی» محرک آن، - تأمل نامه «نبرد درون»: نوشتن درباره یک تجربه شخصی از غلبه بر یک ردیله یا تسلیم‌شدن در برابر آن	این راهبرد مستقیماً بر خودآگاهی اخلاقی و خودتنظیمی به‌عنوان هسته مدل سه‌بعدی خرد آردلت) بعد انعکاسی و عاطفی) تأکید دارد. پیوند خرد و فضیلت در فلسفه اخلاق اسلامی- ایرانی را عینی می‌سازد.	مربی خودشناسی: - ایجاد فضایی امن و غیرقضاوتگر برای بازتاب درونی، ارائه - چارچوب تحلیلی (مانند ده دیو)، و راهنمایی برای تبدیل بینش به تغییر رفتار
خرد ارتباطی و تفکر مهرورزانه	ایفای نقش و نمایش موقعیت‌های تعارضی	- اجرای نمایشنامه‌های کوتاه بر پایه موقعیت‌های اخلاقی - عاطفی و یا متعارض شاهنامه (مانند: گفت‌وگوی رستم و سهراب، دوراهی اخلاقی زال در نبرد رستم و اسفندیار) . - "نقش معکوس": ایفای نقش شخصیت مقابل مثلاً ایفای نقش افراسیاب توسط یک دانش‌آموز ایرانی	- درک عمیق‌تر احساسات و انگیزه‌های دیگران از طریق قرارگیری در موقعیت آنان، - تقویت "همدلی" به‌عنوان یکی از ارکان خرد عملی	کارگردان - مربی: - طراحی سناریوهای معنادار - راهنمایی برای درک عمیق شخصیت‌ها. - کاهش شکاف بین دانش و تجربه زیسته به‌وسیله ایفای نقش توسط دانش‌آموزان. - هدایت بحث پس از اجرا
تاب‌آوری و رشد پس از رنج	- زیست‌نامه نویسی (زندگی‌نامه‌نویسی) تأملی و روایت درمانی	- نوشتن "زندگی‌نامه خردمندانه" برای شخصیت‌هایی مانند سیاوش یا کیخسرو از نگاه خودشان، با تمرکز بر چگونگی تبدیل رنج به فرصت رشد. - پیوند زدن رنج شخصیت‌ها با تجارب	نظریه "رشد پس از سانحه" بازسازی روایت رنج به‌گونه‌ای معنابخش، عاملی کلیدی در تاب‌آوری و رشد شخصیت است	مشاور حکیم - ایجاد فضای امن برای بیان احساسات و تأمل،

^۱ مخفف حکمت ایرانی اسلامی برای کودکان است. با توجه به اینکه شاهنامه سرشار از آموزه‌های حکمی است و فردوسی نیز به شایستگی با لقب حکیم شناخته می‌شود و از دیگر سو حکمت در شاهنامه و فرهنگ ما از غنا و گستردگی بیشتری نسبت به فلسفه برخوردار است، چنان که به عنوان مثال عقلانیت شهودی را نیز دربر می‌گیرد. لذا این عنوان به جای فیک در این بافت پیشنهاد می‌گردد.

رده هدف	راهبرد کلان	راهبردهای اجرایی فعالیت‌های یادگیری	تبیین علمی و پیوند با مبانی نظری	نقش معلم
		مشابه (اما در سطحی ساده‌تر) در زندگی دانش‌آموزان		- ارائه چارچوب برای معناسازی، و الهام‌بخشی از طریق نمونه‌های شاهنامه. - ایجاد چالش‌ها و موانع از پیش طراحی شده و کنترل شده برای دانش‌آموزان
شجاعت مدنی و اخلاقی	پروژه‌های عمل‌گرایانه اجتماعی	- طراحی و اجرای یک کمپین کوچک در مدرسه یا محله با الهام از "قیام کاوه" (مثال: کمپین مبارزه با زورگویی در مدرسه یا پاک‌سازی یک فضای عمومی). - تهیه "منشور شجاعت اخلاقی" برای کلاس درس	- تقویت "شجاعت مدنی" نیازمند تمرین در موقعیت‌های واقعی اما امن است. - تبدیل خرد نظری به کنش اجتماعی مسئولانه	تسهیل‌گر پروژه: کمک در برنامه‌ریزی، رفع موانع و ایجاد انگیزه برای تبدیل ایده به عمل
مشورت و خرد جمعی	شوراهای مشورتی دانش‌آموزی	ایجاد ساختار دائم «شورای کلاس» برای تصمیم‌گیری گروهی درباره مسائل واقعی کلاس یا مدرسه (مانند برنامه‌ریزی برای اردو، حل یک تعارض) گفت‌وگو و تصمیم‌گیری، شبیه‌سازی شورای پهلوانی	تقویت مهارت‌های اجتماعی - عقلانی و تصمیم‌گیری مشارکتی. مینا: جامعه پژوهی (لیپمن) و نظریه‌های یادگیری اجتماعی. تمرکز بر فرایند تعامل و اجماع‌سازی	ناظر و نهادینه کننده: تعریف چارچوب و قوانین شورا، سپس واگذاری مدیریت آن به دانش‌آموزان و نظارت از دور
خرد علمی و حقیقت‌جویی	پروژه پژوهش خردمندانه	- انجام یک پژوهش کوچک کتابخانه‌ای یا میدانی «با الهام از روش جستجوی برزویه» - تهیه گزارش اخلاق پژوهش که پیوند دانش و مسئولیت اخلاقی را بررسی کند	تقویت سواد پژوهشی، تفکر نقادانه و مسئولیت‌پذیری علمی پیوند با نظریه‌های یادگیری اکتشافی و ساختارگرایی	راهنمای پژوهشی: - آموزش گام‌های روش تحقیق ساده، - کمک در ارزیابی منابع - تأکید بر جنبه‌های اخلاقی جستجوی دانش
تفکر نمادین و تخیل حکیمانه	کارگاه داستان‌پردازی و نمادخوانی	- بازنویسی یک داستان شاهنامه با پایانی جایگزین، با توجیه خردمندانه. - خلق یک داستان نمادین جدید توسط دانش‌آموزان با استفاده از نمادهای مدرن اما با مضامین مشابه شاهنامه (مثال: "هفت‌خوان یک دانش‌آموز در دنیای امروز"). - تحلیل نمادهای یک داستان مثلاً سیمرغ به‌مثابه دانایی برتر	- تخیل خلاق، یکی از مهارت‌های کلیدی قرن ۲۱ برای حل مسائل پیچیده است. - عمل به هشدار فردوسی: "خردمند کین داستان بشنود/ به دانش گراید بدین به نگرود"	محرك خلاقیت: - ارائه ایده‌های محرك - آموزش فنون نمادپردازی و داستان‌نویسی - تشویق به خلق آثار اصیل
خرد مشورتی و تحلیلی	کارگاه تحلیل مسئله و مشاوره خردمندانه	- تحلیل موردی استدلال‌های بزرگمهر. - برگزاری «دادگاه خرد» یا «جلسه مشاوره» نمایشی.	تقویت تفکر تحلیلی و استدلال منطقی فردی.	مربی و ارزیاب استدلال: - آموزش روش‌های تحلیل

رده هدف	راهبرد کلان	راهبردهای اجرایی فعالیت‌های یادگیری	تبیین علمی و پیوند با مبانی نظری	نقش معلم
		- حل معماهای منطقی	مینا: مدل خرد متوازن استرنبرگ (بعد تحلیلی) و نظریه‌های حل مسئله. تمرکز بر محصول (کیفیت استدلال و راه‌حل)	- ارائه بازخورد بر منطق استدلال‌ها
خرمزبستی به‌مثابه ثمره خرد و دادگری	بازآفرینی آیین‌های شاد و معنادار	- طراحی و برگزاری یک جشن نمادین (مانند مهرگان یا نوروز) با تمرکز بر مفاهیمی چون شکرگزاری، دادگری و نوع‌دوستی، - اجرای پروژه‌های آبادانی و زیباسازی در محیط مدرسه به‌عنوان نماد عمل به داد و دهش	- شادی پایدار (شکوفایی) از طریق مشارکت معنادار و خدمت به دیگران حاصل می‌شود - پیوند شادی و دادگری که در دوره طلایی پادشاهان شاهنامه مشهود است	طراح و هماهنگ‌کننده آیین: زمینه‌سازی برای برگزاری جشن به‌گونه‌ای که بر معنا و نه صرف شکل، تأکید شود

ارزشیابی

جدول ۵: ارزشیابی برنامه درسی تربیت عقلانی مبتنی بر شاهنامه بر مبنای الگوی چهارمرحله ای تایلر (منبع مولفان)

رده هدف	نوع ارزشیابی	ابزار / روش ارزشیابی	شرح فرایند و شواهد قابل‌ارزیابی	ملاحظات
پرسشگری فلسفی و تفکر سنجش‌گرانه	تکوینی	- چک‌لیست مشاهده مشارکت در حلقه‌های کندوکاو (حابک) - پوشه کار شامل تحلیل‌های نوشتاری از استدلال‌های شخصیت‌ها و پاسخ به پرسش‌های باز پاسخ	- معلم با چک‌لیستی ساختاریافته، کیفیت پرسش‌ها، گوش‌دادن فعال، ساختار استدلال و انعطاف‌پذیری فکری دانش‌آموز را در گفت‌وگوها رصد می‌کند - پوشه کار، تحول تدریجی توانایی تحلیل و نقد دانش‌آموز را مستند می‌سازد	ارزیابی باید همسو با فرایند پژوهش فلسفی باشد. ارزشیابی اصیل: سنجش توانایی در بستر طبیعی آن
تمیز دیوهای درونی و پیوند خرد و اخلاق	تکوینی و تراکمی	چک لیست خودارزیابی اخلاقی شامل - تکمیل دوره‌ای چارچوب «ده دیو» - تأمل نامه‌های «نبرد درون» و تحلیل یک موقعیت اخلاقی شخصی - نقشه مفهومی ردایل: ترسیم ارتباط بین ردایل شناسایی‌شده در یک داستان و زندگی خود	دانش‌آموز در طول دوره، شواهدی از خودآگاهی و تلاش برای مدیریت ردایل را در کارنامه‌جمع‌آوری می‌کند. نقشه مفهومی، درک سیستماتیک او از موضوع را نشان می‌دهد	تربیت اخلاقی نیازمند خودارزیابی مستمر است. ارزشیابی باید محرمانه و غیرقضاوتگر باشد و بر فرایند پیشرفت تأکید کند
خرد ارتباطی و تفکر مهرورزانه	تکوینی	- برگه خودسنجی و هم‌سال سنجی پس از فعالیت‌های ایفای نقش - تأمل نامه‌های اخلاقی: نوشتن درباره تجارب خود در موقعیت‌های مشابه مانند گذشت یا تعارض	- دانش‌آموز میزان همدلی و درک خود از انگیزه‌های شخصیت‌ها را ارزیابی می‌کند - نوشته‌های تأملی درباره تجارب خود در موقعیت‌های مشابه (مانند گذشت یا تعارض)	- تربیت مراقبتی نیازمند خودارزیابی و بازبینی رابطه است. - پرورش خودآگاهی اخلاقی

رده هدف	نوع ارزشیابی	ابزار / روش ارزشیابی	شرح فرایند و شواهد قابل ارزیابی	ملاحظات
تاب‌آوری و رشد پس از رنج	تراکمی (پروژه)	پایان دوره	<p>- مفهوم «رنج تعالی‌بخش» در زندگی یک شخصیت و پیوند آن با زندگی دانش‌آموز را نشان می‌دهد.</p> <p>- مصاحبه ساختاریافته شفاهی با محوریت پرسش‌هایی مانند «بزرگ‌ترین درس رنج سیاوش برای تو چه بود؟»</p>	<p>- رشد پس از سانحه در قالب بازسازی روایت شخصی قابل ارزیابی است.</p> <p>- سنجش معناسازی دانش آموز</p>
شجاعت مدنی و اخلاقی	تراکمی	عمل‌گرانه: مستندسازی فرایند	<p>- ارائه ترکیبی از یک پروژه عمل‌گرانه:</p> <p>- مستندسازی فرایند</p> <p>- توجیه عقلی و نتایج یک اقدام اجتماعی کوچک (مانند یک کمپین)</p> <p>- ارزیابی بر اساس روبریک (راهنمای ارزیابی) با معیارهایی مانند «تعهد به عمل»، «استدلال اخلاقی» و «اثربخشی»</p>	<p>- شجاعت مدنی در عمل معنا می‌یابد</p> <p>- ارزشیابی عملکردی: سنجش توانایی عمل در موقعیت‌های واقعی</p>
مشورت و خرد جمعی	تکوینی	چک‌لیست مشاهده عملکرد در شوراها	<p>مشورتهای مشورتی</p> <p>- گزارش نهایی شورا: گزارش مکتوبی که منعکس‌کننده فرایند تصمیم‌گیری جمعی و استدلال‌های مطرح‌شده است.</p>	<p>- خرد جمعی محصول تعاملات اجتماعی مؤثر است.</p> <p>- سنجش مهارت‌های اجتماعی - عقلانی</p>
خرد علمی و حقیقت‌جویی	تکوینی و تراکمی	رومزه پژوهش: شامل طرح اولیه، یادداشت‌های میدانی/کتابخانه‌ای، تحلیل داده‌ها، گزارش نهایی و بیانیه اخلاق پژوهش	<p>- رومزه، فرایند کامل پژوهش و پایبندی به اصول اخلاقی را نشان می‌دهد.</p> <p>- ارائه شفاهی، توانایی تبیین و دفاع از یک فرایند عقلانی را می‌سنجد.</p>	<p>- سنجش سواد پژوهشی و مسئولیت‌پذیری علمی</p> <p>- تأکید بر فرایند و صداقت علمی</p>
تفکر نمادین و تخیل حکیمانه	تکوینی و تراکمی	پوشه کار خلاق: شامل داستان‌های بازنویسی شده، تحلیل نمادها، آثار هنری خلق‌شده (نقاشی، کاریکاتور، انیمیشن کوتاه)	<p>- پوشه کار، سیر رشد تخیل حکیمانه و توانایی نمادخوانی دانش‌آموز را نشان می‌دهد.</p> <p>- خلق و ارائه یک داستان جدید که در آن دانش‌آموز مفاهیم کلیدی خرد را در قالب نمادهای مدرن بازآفرینی می‌کند.</p>	<p>- تخیل خلاق به‌عنوان یک صلاحیت کلیدی نیازمند ارزیابی اصیل است.</p> <p>- سنجش فهم عمیق از طریق خلق اثر</p>

رده هدف	نوع ارزشیابی	ابزار / روش ارزشیابی	شرح فرایند و شواهد قابل ارزیابی	ملاحظات
خرد مشورتی و تحلیلی	تراکمی	- پرونده مشاوره: ارائه کتبی تحلیل یک مسئله پیچیده (مشابه مسائل بزرگمهر) شامل تشخیص مسئله، ارائه گزینه‌ها، استدلال برای بهترین راه‌حل و پیش‌بینی پیامدها - عملکرد در «دادگاه خرد» یا «جلسه مشاوره» نمایشی: ارزیابی بر اساس روبریک استدلال، انسجام منطقی و اقناع‌کنندگی	- پرونده مشاوره توانایی تحلیل نوشتاری را می‌سنجد. - عملکرد در نمایش، توانایی استدلال شفاهی و تفکر سریع را مورد ارزیابی قرار می‌دهد.	- سنجش صلاحیت تحلیلی-مشورتی. - تمرکز بر کیفیت استدلال و عمق تحلیل، نه لزوماً یک پاسخ درست
خرم زیستی به‌مثابه ثمره خرد و دادگری	تکوینی	- گزارش مشارکت در آیین‌های شاد و پروژه‌های آبادانی - تأمل نامه "شادی اصیل"	- دانش‌آموز نقش و احساس خود در طراحی و اجرای یک جشن یا پروژه جمعی را توصیف و تحلیل می‌کند. - نوشتن درباره تفاوت "شادی‌های زودگذر" و "شادی‌های پایدار" با استناد به نمونه‌های شاهنامه و زندگی خود	- تبیین مدل ارزیابی شادی اصیل (شکوفایی) - سنجش درک پدیدارشناسانه از شادی

بحث و نتیجه گیری

پژوهش حاضر با هدف طراحی الگوی برنامه درسی تربیت عقلانی مبتنی بر شاهنامه فردوسی و در چارچوب الگوی چهارمرحله‌ای تایلر انجام شد. یافته نهایی، الگویی است منسجم، بومی و عملیاتی که نشان می‌دهد چگونه می‌توان گنجینه حکمت ایرانی-اسلامی را به طرحی زنده و مؤثر برای کلاس درس امروز تبدیل کرد.

یافته‌ها نشان داد که مفهوم «خرد» در شاهنامه یک سازه چندبعدی و پویاست که در سه حیطه نگرشی-معنوی، شناختی-اخلاقی، عاطفی و کنشی-اجتماعی تجلی می‌یابد. بر این اساس، الگوی پیشنهادی، اهدافی چون «درک خرد به‌مثابه موهبت الهی»، «تمیز دیوهای درونی»، «پرسشگری فلسفی»، «تخیل حکیمانه»، «شجاعت مدنی»، «مشورت و خرد جمعی»، «معناسازی از رنج» و «خرم‌زیستی» را در بر می‌گیرد. برای هر هدف، محتوای متناسب از دل داستان‌های شاهنامه (مانند هفت‌خوان رستم، داستان سیاوش، پندنامه انوشیروان و سخنرانی کیخسرو) استخراج شده و راهبردهای اجرایی نظیر حلقه کندوکاو فلسفی (حابک)، ایفای نقش، خودارزیابی اخلاقی با چارچوب «ده دیو»، زندگی‌نامه تأملی، پروژه‌های اجتماعی، شوراها مشورتی دانش‌آموزی و بازآفرینی آیین‌های شاد معنادار طراحی گردیده است. ارزشیابی نیز به صورت ترکیبی از روش‌های تکوینی (چک‌لیست مشاهده، پوشه کار، تأمل‌نامه) و تراکمی (پروژه، دادگاه خرد، ارائه شفاهی و مستندسازی کنش اجتماعی) تدوین شده است.

این الگو از چند جهت دارای اهمیت نظری و عملی است: نخست، شکاف میان آرمان‌های اسناد بالادستی (به‌ویژه سند تحول بنیادین) و واقعیات میدان عمل آموزشی را کاهش می‌دهد. الگوی حاضر نشان می‌دهد که چگونه راهکار ۱-۵ (طراحی برنامه درسی مبتنی بر فلسفه تعلیم و تربیت اسلامی با تأکید بر پرورش عقلانی) و هدف کلان ۵ (تیزبینی و تعقل در فهم، تحلیل و حل مسائل) می‌توانند با تکیه بر میراث حکمی شاهنامه تحقق عینی یابند. دوم، با جایگزینی اصطلاح «حابک» (حکمت ایرانی-اسلامی برای کودکان) به جای «فبک»، پاسخی به انتقادات وارد بر فلسفه برای کودکان از منظر بومی‌گرایی ارائه می‌دهد و بر ظرفیت‌های روایت‌های

حماسی-حکمی در پرورش تفکر انتقادی و استدلال اخلاقی تأکید می‌کند. سوم، این الگو برخلاف بسیاری از برنامه‌های درسی موجود که صرفاً بر بعد شناختی تأکید دارند، ابعاد عاطفی (همدلی، تاب‌آوری، شادی پایدار) و کنشی (شجاعت مدنی، مسئولیت‌پذیری اجتماعی) را نیز به طور متوازن پوشش می‌دهد و بدین ترتیب به مفهوم «تن پهلوان، روان خردمند» جامه عمل می‌پوشاند.

با وجود قوت‌های نظری و ساختاری، این پژوهش با محدودیت‌هایی نیز روبه‌روست. نخست آنکه الگوی طراحی شده صرفاً مبتنی بر تحلیل محتوای کیفی و اعتبارسنجی با نظر خبرگان (۵ نفر) است و اجرای تجربی آن در یک محیط واقعی آموزشی صورت نگرفته است. دوم، جامعه پژوهش به ۱۳ داستان محوری محدود شده و اگرچه این داستان‌ها از نظر اشباع نظری کافی به نظر می‌رسند، اما ممکن است تمامی ظرفیت‌های خردورزانه شاهنامه (به‌ویژه در بخش‌های تاریخی و اشعار تغزلی) را پوشش ندهند. سوم، برخی از راهبردهای پیشنهادی مانند پروژه‌های اجتماعی و شوراهای مشورتی، نیازمند بازطراحی ساختار زمانی و فضایی کلاس‌های درس ایران (که عمدتاً معلم-محور و فشرده است) هستند و بدون حمایت مدیریت مدرسه و برنامه‌ریزی درسی ملی، اجرای آن‌ها با دشواری روبه‌رو خواهد شد.

بر اساس یافته‌ها و محدودیت‌های ذکرشده، پیشنهادهای زیر برای پژوهش‌های آتی و عمل آموزشی ارائه می‌گردد:

۱. اجرای آزمایشی میدانی: الگوی طراحی شده در قالب یک برنامه درسی مکمل (به‌عنوان مثال در کنار کتاب «تفکر و سواد رسانه‌ای» پایه دهم) به صورت شبه‌تجربی با گروه کنترل و آزمایش اجرا شود تا اثربخشی آن بر مؤلفه‌هایی همچون تفکر انتقادی، استدلال اخلاقی، همدلی و مسئولیت‌پذیری اجتماعی سنجیده گردد.

۲. تولید بسته آموزشی معلم-محور: برای هر یک از راهبردهای اجرایی (حلقه حابک، ایفای نقش، خودارزیابی ده دیو و غیره)، راهنمای عملی شامل فیلم‌های آموزشی، سناریوهای نمونه و چک‌لیست‌های اجرایی تدوین شود تا معلمان بدون نیاز به تخصص عمیق در شاهنامه بتوانند از آن بهره ببرند.

۳. توسعه الگو به سایر پایه‌ها و متون کهن: با توجه به اشباع نشدن ظرفیت داستان‌های شاهنامه، پژوهش‌های آتی می‌توانند الگوی مشابهی را برای دوره‌های تحصیلی دیگر (ابتدایی و متوسطه دوم) و نیز با تکیه بر متون دیگری چون مثنوی معنوی، بوستان و گلستان سعدی و کلیله و دمنه طراحی کنند.

۴. ارزیابی موانع نهادی: پژوهشی کیفی برای شناسایی موانع ساختاری، فرهنگی و نگرشی در نظام آموزشی ایران که مانع از اجرای برنامه‌های درسی خرد-بنیان می‌شوند (مانند تأکید بر حفظ‌محوری، کمبود زمان، مقاومت معلمان و اولیا) صورت گیرد و راهکارهای غلبه بر آن ارائه شود.

۵. طراحی ارزشیابی استاندارد: با توجه به ماهیت چندبعدی خرد، پژوهش مستقلی برای ساخت و اعتباریابی ابزارهای ارزشیابی عینی و عملکردی (مانند آزمون‌های موقعیت‌محور، مقیاس‌های خودگزارشی همدلی و شجاعت اخلاقی، و پرسش‌نامه‌های سنجش تفکر تأملی) انجام شود.

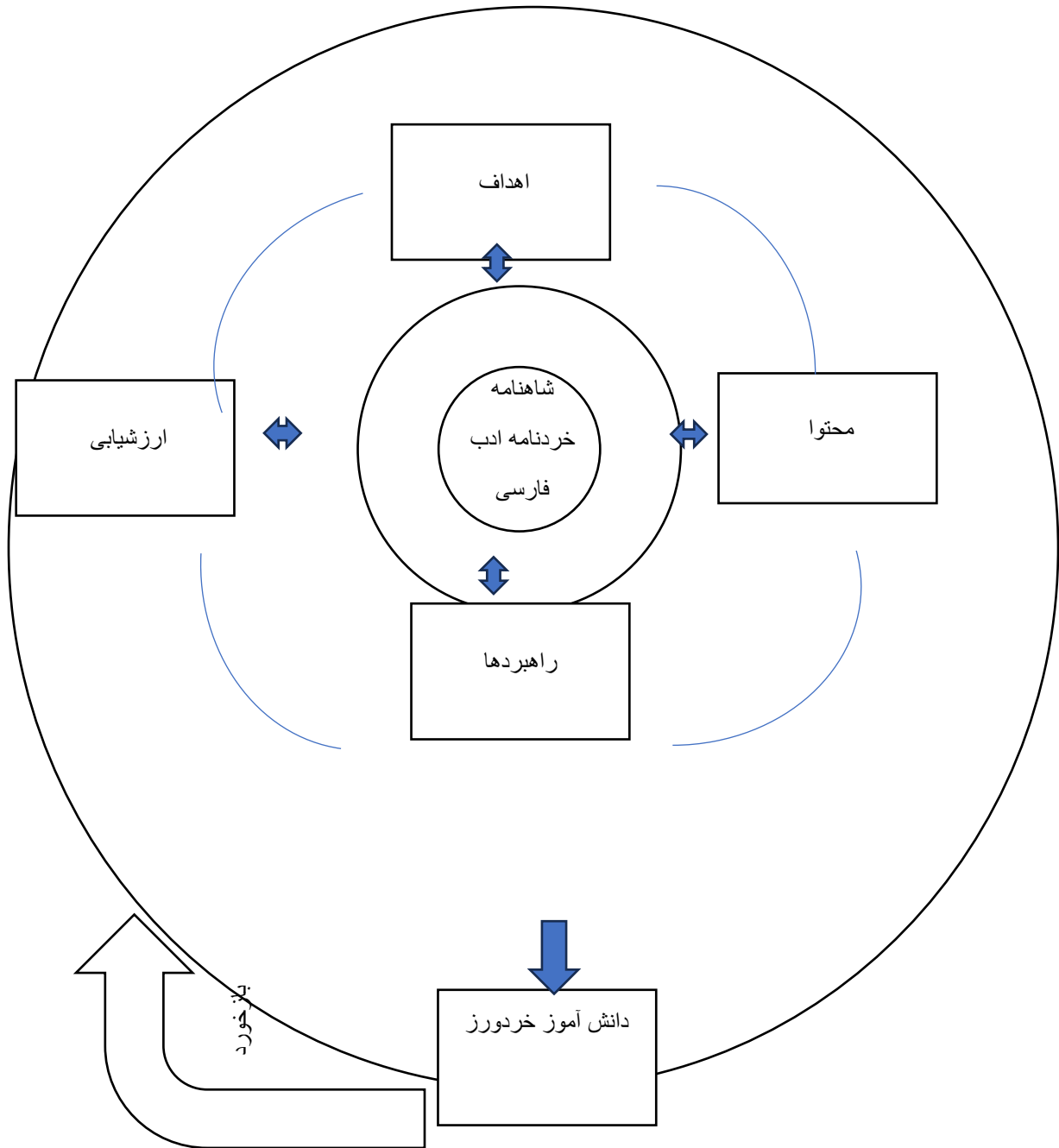
در پایان، این پژوهش گامی نخست در جهت بومی‌سازی فلسفه تعلیم و تربیت و احیای میراث عقلانی ایرانی-اسلامی در قالب یک الگوی برنامه درسی عملیاتی محسوب می‌شود. امید است که با استقبال متخصصان برنامه‌ریزی درسی، فلسفه تعلیم و تربیت و ادبیات فارسی، زمینه اجرای آن در نظام آموزشی کشور فراهم آید و شاهنامه فردوسی از یک اثر حماسی-ادبی صرف، به منبعی زنده و اثربخش برای پرورش نسلی خردمند، مسئول و امیدوار بدل گردد.

سپاس‌گزاری

از تمامی اساتید گرانقدر و بزرگوار گروه علوم تربیتی و ادبیات دانشگاه اصفهان و دانشگاه پیام نور به دلیل راهنمایی‌های بی‌دریغ و همراهی و همچنین معاونت محترم پژوهشی این دو نهاد علمی به خاطر حمایت معنوی در اجرای پژوهش حاضر سپاس‌گزاری می‌شود.

جدول ۶: تدوین برنامه درسی تربیت عقلانی مبتنی بر شاهنامه بر مبنای الگوی چهارمرحله ای تابلر (منبع مولفان)

مضمون عقلانی مستخرج	اهداف	محتوا	راهدرد	ارزشیابی
خرد به‌مثابه تشخیص نیک و بد و راهنمای عمل	- توانایی تحلیل موقعیت‌های (اخلاقی) پیچیده - تشخیص انگیزه‌های پنهان و پیامدهای عمل	- داستان رستم و سهراب (تراژدی نشناختن) - سخنرانی کیخسرو درباره ده دیو	:تأمل نامه اخلاقی - نوشتن از منظر یک شخصیت ارائه شفاهی با استدلال - درباره یک انتخاب دشوار	دادگاه نمایشی خرد: - نمایش مجازی شخصیت‌ها (مثلاً محاکمه گرسیوز) تحلیل موردی تصمیم‌های کلیدی - در داستان
دادگری به‌عنوان اساس حکمرانی و زندگی اجتماعی	- درک مفهوم عدالت توزیعی و رویه‌ای - مسئولیت‌پذیری اجتماعی و حساسیت نسبت به بی‌عدالتی	- پادشاهی کیخسرو (الگوی شاه عادل) - پندنامه انوشیروان - قیام کاوه علیه ضحاک	- شورای مشورتی دانش‌آموزی: تصمیم‌گیری جمعی درباره یک مسئله مدرسه پروژه عمل‌گرایانه: طراحی - یک کمپین کوچک برای رفع یک بی‌عدالتی	گزارش پروژه: - مستندسازی فرآیند و توجیه اقدامات - چک‌لیست مشاهده مشارکت در فعالیت‌های گروهی
رنج، به‌مثابه بستر پختگی و معناسازی	- تاب‌آوری در مواجهه با شکست و سختی - جستجوی معنا در تجارب دشوار زندگی	- سرنوشت سیاوش و پایمردی او - رنج فردوسی در سرایش شاهنامه - دوره تبعید کیخسرو	- نوشتن زیست‌نامه خردمندان: بازنویسی داستان از دیدگاه شخصیت در رنج - گفت‌وگوی سقراطی حول پرسش آیا رنج می‌تواند معنا دار باشد؟	جمع‌آوری نوشته‌های - (پوشه کار) تأملی در طول دوره ارائه ترکیبی: ساخت یک مستند - کوتاه صوتی- تصویری با موضوع رشد پس از رنج
خرد جمعی و مشورت به‌عنوان مکمل عقل فردی	توانایی مشارکت در گفت‌وگوی سازنده و - احترام به دیدگاه مخالف - تلفیق نظرها برای تصمیم‌گیری بهتر	شورای پهلوانان برای انتخاب شاه - مشورت‌های رستم با زال و دیگران - نقش بزرگمهر در دربار انوشیروان	- حلقه کندوکاو فلسفی: (حاجک) - بحث ساختاریافته پیرامون یک معضل از داستان - ایفای نقش در جلسات مشورت	:چک‌لیست مهارت‌های گفت‌وگو ارزیابی توسط هم‌تا و معلم ثبت فرایند گفت‌وگو: تحلیل یک جلسه بحث توسط خود دانش‌آموزان

شکل ۱: الگوی برنامه‌درسی تربیت عقلانی مبتنی بر شاهنامه (منبع، مولفان)

References:

- Aghabagheri, M., Mehrmohammadi, M., & Bagheri Noaparast, Kh. (2024). Avicenna: A Curriculum Output of Wisdom-Based Education. *Journal Of Research in Medical Education*, 2024:16 (1); 12-21 <http://dx.doi.org/10.32592/rmegums.16.1.12> [In Persian].
- Ardelt, M. (2003). Empirical assessment of a three-dimensional wisdom scale. *Research on Aging*, 25(3), 275–324. <https://doi.org/10.1177/0164027503025003004>
- Ardelt, M. (2004). Where can wisdom be found? A reply to the commentaries by Baltes and Kunzmann, Sternberg, and Achenbaum. *Human Development*, 47(5), 304-307. Doi: 10 1159/000079158
- Ardelt, M. (2004). Wisdom as expert knowledge system: A critical review of a contemporary operationalization of an ancient concept. *Human development*, 47(5), 257-285. <https://doi.org/10.1159/000079154>
- Ardelt, M., Gerlach, K. R., & Vaillant, G. E. (2018). Early and midlife predictors of wisdom and subjective well-being in old age. *The Journals of Gerontology: Series B*, 73(8), 1514-1525. <https://doi.org/10.1093/geronb/gby017>.
- Braun, V. & Clarke, V. (2006) Using thematic analysis in psychology. *Qualitative Research in Psychology*, 3, 77-101.
- Cheraghi, F., Kadivar, P., Asgari, A., & Farzad, V. (2015). The concept of wisdom based on two different theoretical approaches: A Canonical Correlation. *Advances in Cognitive Science*, Vol. 17, No. 3 [In Persian]
- Daneshi, S., Saber Garakani, A., & Habibi, Sh. (2024). Identifying the dimensions and components of the curriculum based on entrepreneurship education in secondary school. *Sociology of Education*, 10(2), 150-161.
- Demetriou, A., Liakos, A., & Kizilyurek, N. (2021). How Wisdom Emerges from Intellectual Development: A Developmental Historical Theory for Raising Mandelas. *Journal of Intelligence*, 9 (47), 1-20. <https://doi.org/10.3390/jintelligence9030047>
- Falahnejad N. [*The concept of wisdom in the Shahnameh*][dissertation]. Faculty of Literature and Humanities, Tehran University; 2002. [In Persian]
- Ferdowsi, A. (2009). *Shahnameh* (J. Khaleghi-Motlagh, Ed.). The Center for the Great Islamic Encyclopedia. [In Persian]
- Ferrari, M., & Weststrate, N. M. (2013). The scientific study of personal wisdom. In *The scientific study of personal wisdom* (pp. 325-341). Springer, Dordrecht.
- Guthrie, C. E. (2013). *Teaching for wisdom in the english language arts: secondary school teachers' beliefs about literature and life learning in the classroom* (Doctoral dissertation, University of Toronto).

Hajizadeh, Gh., Malaki, H., sadeghi, A., Parsania, H. (2025). Analysis of Rational Education Curriculum Elements: based on Tasnim interpretation, *Journal of Educational Sciences (JEDUS) Fall & Winter, 2024, 31(2), 263-284* DOI: 10.22055/edus.2025.47604.3633 [In Persian]

Hasanvand, F., Sheivandi Choliche, K., Dortaj, F., Delavar, A., Sadipour, E.(2024) Compilation and Validation of Life Skills Training Package Based on Wisdom in Ferdowsi's Shahnameh and its Effectiveness on Meaning of Life, Interpersonal Intelligence and Emotion Regulation in Adolescents, *The Quarterly Journal of New thoughts on Education* Vol.20, No.3, Ser. 73, p. 65-79
DOI [10.22051/jontoe.2023.44139.3801](https://doi.org/10.22051/jontoe.2023.44139.3801) [In Persian]

Holliday, S. G., & Chandler, M. J. (1986). *Wisdom: Explorations in adult competence*. Contributions to human development.

Howard, A. (2010). Paradoxity: The convergence of paradox and complexity. *Journal of Management Development, 29(3), 210-223*.

<https://doi.org/10.1016/j.jsurg.2023.05.016>

Khosrow-Nejad, M. (2007) A consideration on the companionship of childrens literature and philosophy in the philosophy program for childrens, *Educational Innovations, (20), 109-124*. [In Persian]

Kiani, M. (2023). A reflection on the Montessori, Waldorf, and Bank Street curriculum patterns in three areas; Child agency, assessment and learning environment, *Journal of Theory & Practice in Curriculum. Vol.21 (11); 2023, 113-150*. <https://doi.org/10.22034/tpcj.2023.190220> [In Persian]

Lipman M. (2006). Brave Old Subject, Brave New World. Interview With Matthew Lipman by Saeed Naji. Retrieved March 2007 from <http://www.buf.no/en/read/txt/index.php?page=sn-Lip2>

Mahseni, M., Naderi, M. M., Bayani, A. A., Saeb, H., & Safari, M. (2025). Teaching-Learning and Assessment Methods of the Ethical Education Curriculum Based on the Thought of Khajeh Nasir al-Din Tusi. *Journal of Education and Human Resource Improvement, Islamic Azad University, Lamerd Branch, 6(1, Serial 18), 72-85*. [In Persian]

Malekipour, A., & Manoochehrizadeh, E. (2025). Presenting a competencies model of curriculum planners with an emphasis on optimizing Farhangian University textbooks, *Qazvin. Sociology of Education, 11(1), 122-134*. <https://doi.org/10.22034/ijes.2024.2001524.1406> [In Persian]

Martins, R. S., Hassan, M., Umar, Z., & Maqbool, B. (2023). Shedding light on the hidden curriculum: A systematic review of ethics education during general surgery and subspecialty training. *Journal of Surgical Education, 80(8), 1075-1088*.

Maxwell, N. (2007). *From knowledge to wisdom: A revolution for science and the humanities*. Second Edition

Maxwell, N. (2010). Cutting God in half-and putting the pieces together again: A new approach to philosophy (pp. i-370). Pentire Press.

Maxwell, N. (2013). Misconceptions concerning wisdom. *.Published in the Journal of Modern Wisdom, vol. 2, March 2013, pp. 92-97*.

Maxwell, N; (2016) *Can scientific method help us create a wiser world?* In: Dalal, N and Intezari, A and Heitz, M, (eds.) *Practical Wisdom in the Age of Technology: Insights, Issues and Questions for a New Millennium*. Gower: London, UK

Meeks, T. W., & Jeste, D. V. (2009). Neurobiology of wisdom: A literature overview. *Archives of general psychiatry*, 66(4), 355-365. doi:10.1001/archgenpsychiatry.

Ministry of Education of the Islamic Republic of Iran. (2007). *National document for the development of education* [In Persian]

Mirehashemi, T., & Sabbaghi, A. (2025). Analysis of the Conceptual Metaphor of "Wisdom" in Ferdowsi's Shahnameh. *Literary Arts*. Vol. 17. Issue 3. No.52, 2025. pp. 47-64. <https://doi.org/10.22108/liar.2025.144055.2432> [In Persian]

Nadi, M. H., Najafi, M., & Emamjomeh, S. M. (2024). Renewing the Rational Education Experience of the Ikhwan al-Safā as a Way Out of the Challenges in the Education System. *Islamic Education, Winter 19(50)*, 87-102; DOI:10.30471/edu.2024.9901.2867 [In Persian]

Nasr Esfahani, M. & Nowrozi, R.A. (2025). Challenges and Limitations of Rational Education from the Perspective of al-Fārābī. *Research Quarterly of Islamic Education and Training*, 6(1), p. 87-104. <https://doi.org/10.48310/riet.2025.18836.1395> [In Persian]

- OECD. (2019). *PISA 2018 Results: What Students Know and Can Do*. OECD Publishing.

Polizzi, G., & Harrison, T. (2022). Wisdom in the digital age: a conceptual and practical framework for understanding and cultivating cyber-wisdom. *Ethics and Information Technology*, 24(1), 16 – 26. <https://doi.org/10.1007/s10676-022-09640-3>

Rashidi Mofrad, V., Nateghi, F., Seyed, F. (2023) Designing and Validating the Ideal Curriculum Model with an Emphasis on Religious Democracy in the First Secondary School, ISSN: 2322-2166: *Journal of Islamic Life Style*, 7(3): 164-176 [In Persian]

Sternberg, R. J. (1998). A balance theory of wisdom. *Review of General Psychology*, 2(4), 347–365. <https://doi.org/10.1037/1089-2680.2.4.347>

Saleng, S., Ishaq, & Syatriana, E. (2025). Global trends in local wisdom-based school education: A comprehensive bibliometric review (2009-2025). *Journal of Local Wisdom in Education*, 1 (1), 48-71. <https://doi.org/10.26618/8fjph017>

Sternberg, R. J. (2021). *Wisdom: The psychology of wise thoughts, words, and deeds*. Cambridge University Press.

Sternberg, R. J., & Gluck, J. (2022). *The psychology of wisdom: An Introduction*. 1th ed. Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/9781009085724>.

Sternberg, R. J., & Karami, S. (2021). What is wisdom? A unified 6P framework. *Review of General Psychology Journal*, 25(2), 134-151. <https://doi.org/10.1177/1089268020985509>

Takahashi, M. (2000). Toward a culturally inclusive understanding of wisdom: Historical roots in the East and West. *The International Journal of Aging and Human Development*, 51(3), 217-230.

Theiss, R. (2020). *Motivating Adolescents: Practical Wisdom to Help Ignite Your Teen's Inner Drive*. 1th ed. Morgan James Pub.

Tyler, R. W. (1949). *Basic principles of curriculum and instruction*. University of Chicago Press.

Walsh, R. (2012). Wisdom: An integral view. *Journal of Integral Theory and practice*, 7(1), 1.

Zareh, E., Shamshiri, b., Karimi, M., Shahsani, S. (2025). resistant suspended subject; Criticism of the governing discourse on subject development in Iran's educational system, *Scientific Quarterly of Strategic Studies of Culture*, Vol 5, Series, 17, No1, Spring, 9-55
<https://doi.org/10.22083/scsj.2024.461480.1183> [In Persian]

Zhang, K., Shi, J., Wang, F., & Ferrari, M. (2023). Wisdom: Meaning, structure, types, arguments, and future concerns. *Current Psychology*, 42(18), 1-22. <https://doi.org/10.1007/s12144-022-02816-6>.

Zulfa, M., Harjito, & Umayana, N. M. (2026). Innovative curriculum design based on local wisdom: Integrating Bengkalis folktales into language and character education in high schools. *Jurnal Paedagogy*, 13(1), 1–10. <https://doi.org/10.33394/jp.v13i1.18219>

Zalfa Nurjihan, A., & Ainurahmah, A. (2025). The curriculum of Islamic educational institutions integrated with local wisdom. *JIE: Interdisciplinary Journal of Islamic Education*, 1 (1), 1–11.